

KUL TÚRA SLOVA

Časopis
pre jazykovú
kultúru
a terminológiu

Orgán
Jazykovedného ústavu
Eudovíta Štúra
SAV

HLAVNÝ REDAKTOR

Ján Kačala

VÝKONNÝ REDAKTOR

Matej Považaj

REDAKČNÁ RADA

Klára Buzássyová, Adriana Ferencíková, Ján Findra, Gejza Horák, Ján Horecký, Ján Kačala, František Kočiš, Ivan Masár, Mária Pisárčiková, Matej Považaj, Anna Rýzková, Ján Sabol, Pavol Žigo

REDAKCIA

813 64 Bratislava, Nálepková 26

- KAČALA, J.: Máme nový názov federatívnej republiky 193
MINÁRIK, J.: Daniel Sinapius-Horčíčka st. 197
DARDANO, M.: Dnešná talianska slovná zásoba 201
HORECKÝ, J.: Sémantické pole slov *voliť* — *voľba* 214

Rozličnosti

- Vitraj a vitráž. K. Hegerová 217

Správy a posudky

- Človek v zrkadle frazeológie. M. Pisárčiková 219
Zborník z konferencie o štylistike. P. Stražovcová 221

Spytovali ste sa

- Hovorca. M. Pisárčiková 223
Odtajniť. K. Hegerová 224

KULTÚRA SLOVA — ROČNÍK 24 — ČÍSLO 6

OBSAH

Máme nový názov federatívnej republiky

JÁN KAČALA

20. apríla 1990 Federálne zhromaždenie našej republiky schválilo nový názov republiky v podobe *Česká a Slovenská Federatívna Republika*. Tento názov istým spôsobom nadväzuje na názvy národných republík schválené republikovými národnými radami v podobe *Česká republika* a *Slovenská republika*. Nový názov našej federácie sa však vyznačuje istými osobitosťami v jazykovej stavbe i v pravopisnom stvárnení. Osobitosťou jazykovej stavby je to, že nový názov zahŕňa vlastne samostatné pomenovania národných republík v jednotnom čísle, ktoré sú spojené spojkou *a* spolu s výrazom *federatívny*. Svojimi jazykovými vlastnosťami je to ojedinelý názov nielen v dejinách Česko-Slovenska, lež aj v medzinárodnom rozsahu. Chápeme ho ako výsledok kompromisného riešenia rozhodujúcich politických síl na úrovni národných republík aj na úrovni federácie. Politické dôvody rozhodli aj o spôsobe písania tohto názvu s veľkými začiatočnými písmenami v slovách *federatívny* a *republika*. To značí, že všetky plnovýznamové slová sa v tomto názve píšu s veľkým začiatočným písmenom. Tým sa názov federatívnej republiky stáva pravopisnou výnimkou, lebo je vybočením zo zásady platnej v slovenskom pravopise, podľa ktorej sa vo viacslovných názvoch píšu s veľkými začiatočnými písmenami vlastné mená, ktoré fungujú aj samostatne a stávajú sa súčasťou viacslovného názvu; tak je to napr. v názve *Organizácia Spojených národov*, v ktorom je takouto súčasťou vlastné meno *Spojené národy*.

Skratka oficiálneho názvu *Česká a Slovenská Federatívna Republika* sa už v tlači ustálila v podobe *ČSFR*, v ktorej sú zahrnuté začiatočné hlásky všetkých

plnovýznamových slov viacslobného názvu. V skratke sa nevyskytuje spojka *a*, lebo neplnovýznamové slová sa spravidla do oficiálnych skratiek nezahŕňajú. Prípady, v ktorých sa toto pravidlo porušuje, napr. *NsP* (= nemocnica s poliklinikou), *PaM* (= práce a mzdy), treba pokladať za výnimočné, pričom v nich ani nejde o všeobecne známe a všeobecne prijaté skratky. Skratka *ČSFR* vhodne nadväzuje na doterajšie skratky názvu spoločného štátu Slovákov a Čechov, je teda v zhode s tradíciou najznámejšej skratky *ČSR*, oproti nej zreteľne signalizuje ako nový prvok federatívny princíp usporiadania spoločného štátu.

Možno odôvodnene predpokladať, že tak ako to bolo a je doteraz u nás a ako to zodpovedá praxi pri používaní názvov mnohých iných krajín, bude sa aj ďalej používať bežný, resp. neoficiálny názov spoločnej republiky *Česko-Slovensko*. Nie je to, pravdaže, nijaký periférny názov, čo vidno aj z toho, že sa v súčasnosti používa aj v niektorých oficiálnych názvoch, napr. *Republikánska strana Česko-Slovenska*, *Komunistická strana Česko-Slovenska*. Uvádzame ho tu v podobe, ktorú pokladáme za vecne, historicky aj jazykovo správnu a spravodlivú. Vecne tým, že spojovník medzi dvoma časťami názvu signalizuje rovnocennosť a rovnosť označených subjektov utvárajúcich spoločný celok. S tým je bezprostredne spojené aj písanie druhej časti tohto zloženého pomenovania s veľkým začiatočným písmenom: *Česko-Slovensko*. Z jazykového hľadiska sa žiada v tejto súvislosti povedať, že vyjadrovať rovnocennosť zúčastnených pomenovaných zložiek je jedna zo základných funkcií spojovníka v pravopisnej sústave slovenčiny. Takúto funkciu plní spojovník napríklad v historickom názve *Rakúsko-Uhorsko* alebo v súčasných názvoch typu *Kostolná-Záriečie*, *Kokšov-Bakša*, *Hnúšť'a-Likier* a pod. Rovnocennosť zložiek sa vyjadruje spojovníkom aj v zložených prídavných menách typu *bielo-modro-červený*, *čierno-biely*, ktoré označujú farby, ako aj typu *spoločensko-historický* (= spoločenský a historický), *technicko-hospodársky* (= technický a hospodársky) a pod. Aj z týchto niekoľkých a pritom rôznorodých príkladov vidno, že spojovník sa v našom pravopise často využíva na signalizovanie rovnocennosti zložiek spojených v zloženom podstatnom alebo prídavnom mene. Z tohto hľadiska možno pokladať za anomáliu, ak sa doteraz práve prvok rovnocennosti partnerov v česko-slovenskej federácii spojovníkom nesignalizoval.

Historicky správna a odôvodnená je pravopisná podoba *Česko-Slovensko* predovšetkým preto, že základné medzinárodné dokumenty o utvorení spoločného česko-slovenského štátu uvádzajú práve túto podobu. Za takýto dokument pokladáme predovšetkým Pittsburskú dohodu z r. 1918, ktorú uzavreli predstavitelia zahraničného odboja Slovákov a Čechov na americkom kontinente (podpísali ju v Pittsburgu 31. V. 1918 za českú stranu predovšetkým T. G. Masaryk, ktorý vlastný text aj zostavil, za slovenskú stranu A. Mamatej, J. Janček a iní predstavitelia Slovenskej ligy v Spojených

štátoch amerických). V Pittsburskej dohode čítame napríklad spojenia *Česko-Slovenská dohoda*, *Česko-Slovenská rada*, *česko-slovenská otázka*, *česko-slovenský štát*, v ktorých sa medzi prvou a druhou časťou prídavného mena *česko-slovenský* píše dôsledne spojovník a vo vlastných menách dokonca aj veľké písmeno *S* v druhej časti tohto zloženého prídavného mena.

Za taký závažný medzinárodný dokument pokladáme aj mierové zmluvy uzavreté po prvej svetovej vojne vo francúzskom Versailles (podpísané 28. VI. 1919), najmä Trianonskú zmluvu, podpísanú 4. VI. 1920, ktorá je dôležitá a preukazná svojím originálnym francúzskym textom, nie jeho prekladmi. V nej sa dôsledne uvádza medzi prvou a druhou časťou zloženiny *Česko-Slovensko*, ako aj prídavného mena *česko-slovenský* spojovník. Čítame tu iba podoby *Tchéco-Slovaquie* a *l'État tchéco-slovaque* písané medzi prvou a druhou časťou dôsledne so spojovníkom. Ako vidno, medzinárodné zmluvy uvádzali názov spoločného štátu Čechov a Slovákov vzniknutého r. 1918 v podobe *Česko-Slovensko*, resp. *Česko-slovenská republika*, ba aj *Česko-Slovenská republika*. Žiaľ, v ústave nového štátu z 29. II. 1920 sa písanie spojovníka medzi názvami štátotvorných častí stratilo a názov sa kodifikoval v podobe *Československá republika*. Istotne netreba osobitne pripomínať, že tento názov neznačí len skresľovanie skutočného stavu a historických dokumentov predchádzajúcich konštituovaniu samostatného česko-slovenského štátu, lež je aj z jazykovej stránky nepodarený, lebo navodzujú predstavu akoby bol utvorený podľa modelu *Banská Bystrica* --> prídavné meno *banskobystrický*, t. j. "*České Slovensko*" --> prídavné meno "*československý*".

Jazykové dôvody za spôsob písania *Česko-Slovensko* možno zo slovakistického hľadiska zhrnúť tak, že obidve časti spojené do zloženého názvu označujú samostatné krajiny a štáty založené na národnom princípe. V tom sa tento názov podobá iným analogickým označeniam, napr. *Rakúsko-Uhorsko* (štát), *Alsasko-Lotrinsko*, *Bádensko-Würtenbersko* (krajiny). Pritom je v slovenčine reálna aj prvá časť zloženiny *Česko*, používaná v bežnej hovorovej reči ako spoločné označenie Čiech a Moravy, hoci v súčasnosti je už čiastočne zatlačená do úzadia podobou *Čechy*, príp. spojením *Čechy a Morava*. Zložený názov *Česko-Slovensko* je – na rozdiel od názvov typu *Alsasko-Lotrinsko*, ktoré sa skloňuje v obidvoch častiach (napr. z *Alsaska-Lotrinska*, v *Alsasku-Lotrinsku*) – špecifický tým, že sa skloňuje iba vo svojej druhej časti, kým prvá časť zostáva nesklonná (napr. *do Česko-Slovenska*, *o Česko-Slovensku*); tým je tento názov podobný historickému názvu *Rakúsko-Uhorsko*. Na rozdiel od oficiálneho názvu *Česká a Slovenská Federatívna Republika* nemá bežný názov *Česko-Slovensko* ustálenú skratku. V medzinárodných reláciách (napr. na označeniach automobilov podľa ich štátnej príslušnosti) možno prijať ustálenú značku *CS*, ktorá vlastne zastupuje názov *Česko-Slovensko*.

V súvisе s naším štátoprávnym usporiadaním, s pôsobnosťou rozmani-

tých celoštátnych, resp. federálnych inštitúcií, podnikov, politických strán a pod. budeme aj naďalej používať zložené prídavné meno *česko-slovenský*. V súlade s písaním bežného názvu *Česko-Slovensko*, ako aj v súlade s uvedenými vecnými, historickými a jazykovými dôvodmi ho píšeme so spojovníkom medzi prvou a druhou časťou. Tak ho budeme uvádzať v názvoch typu *Česko-slovenská akadémia vied*, *Česko-slovenská armáda*, *Česko-slovenské aerolinie*, *Česko-slovenská štátna automobilová doprava*, ako aj v bežných a nevyhnutných spojeniach typu *česko-slovenský prezident*, *česko-slovenský štát*, *česko-slovenská vláda*, *česko-slovenské hranice*, *česko-slovenské vzťahy*, *česko-slovenská otázka* a mnoho iných. Ako jeho skratku budeme používať ustálenú podobu *čs.*, napr. *čs. štát*, *čs. štátne občianstvo*, *Čs. metrologický ústav*. So spojovníkom píšeme prídavné meno *česko-slovenský* aj vtedy, keď sa používa v spojení s inými prídavnými menami na vyjadrenie medzištátnych vzťahov, napr.: *česko-slovensko-rakúsky*, *česko-slovensko-fínsky*, *česko-slovensko-americký*.

Keď sa z iniciatívy prezidenta ČSFR V. Havla začalo v januári 1990 uvažovať o novom štátnom znaku a o názve spoločného štátu Slovákov a Čechov, Jazykovedný ústav L. Štúra SAV sa 15. II. 1990 prihlásil k legislatívnej iniciatíve prezidenta republiky a v osobitnom vyhlásení ocenil jeho úsilie o spravodlivé riešenie česko-slovenských vzťahov. Ústav zaujal aj stanovisko k novému názvu štátu: ako oficiálny názov odporúčal prijať podobu *Česko-slovenská republika* a zároveň sa vyslovil za písanie spojovníka (a veľkého písmena *S*) v bežnom názve *Česko-Slovensko*, ako aj v prídavnom mene *česko-slovenský*. V tom zmysle sa ústav v polovici februára obrátil aj na partnerský Ústav pro jazyk český ČSAV a navrhol českým jazykovedcom koordinovaný postup pri uvedených pravopisných zmenách. Stanovisko českej strany k tomuto návrhu nebolo pozitívne. V polovici marca sa Jazykovedný ústav L. Štúra SAV obrátil listom na vedúcich predstaviteľov našich zákonodarných zborov – predsedu Federálneho zhromaždenia A. Dubčeka a predsedu Slovenskej národnej rady R. Schustera – s návrhom na prijatie oficiálneho názvu štátu v podobe *Česko-slovenská republika*, prípadne v podobe *Česko-slovenská federatívna republika*. V listoch zároveň upozorňoval na archaický slovosled v navrhovanom názve *Republika česko-slovenská*, ktorý by bol mohol spôsobiť, že názov zostane umelý a slovenská verejnosť ho neprijme. Napokon, ako je známe, schválilo Federálne zhromaždenie názov *Česká a Slovenská Federatívna Republika*.

Jazyková stavba i spôsob písania tohto názvu vyvolali v širokej verejnosti na Slovensku viaceré pochybnosti a otázky adresované jazykovej poradni Jazykovedného ústavu L. Štúra SAV. Preto ústav vydal prostredníctvom Česko-slovenskej tlačovej kancelárie vyhlásenie (ústredné slovenské denníky ho uverejnili 26. apríla 1990), ktorým vlastne len kodifikačne potvrdil už všeobecne rozšírenú prax slovenských oznamovacích prostriedkov pri používaní

názvu *Česko-Slovensko* a prídavného mena *česko-slovenský*. Vyhlásenie uvádzame v plnom znení.

Vyhlásenie Jazykovedného ústavu L. Štúra SAV

Keďže vznikajú pochybnosti o spôsobe správneho písania nového oficiálneho názvu našej federatívnej republiky, Jazykovedný ústav L. Štúra SAV podáva toto vysvetlenie: Nový názov schválený Federálnym zhromaždením 20. 4. 1990 má písomnú podobu *Česká a Slovenská Federatívna Republika*. Rozhodnutie o písaní výrazov *federatívny* a *republika* s veľkými začiatočnými písmenami *F* a *R* má politický ráz a z hľadiska pravopisných princípov platných v slovenčine ho treba pokladať za výnimku. Iné názvy štátov nie sú týmto rozhodnutím dotknuté. Skratka nového názvu republiky znie *ČSFR*. Neoficiálny názov našej republiky sa píše so spojovníkom medzi prvou a druhou časťou, pričom druhá časť sa píše s veľkým začiatočným písmenom *S*: *Česko-Slovensko*. V tomto názve sa skloňuje len jeho druhá časť, napr. *do Česko-Slovenska*, *o Česko-Slovensku*. So spojovníkom medzi prvou a druhou časťou sa píše aj prídavné meno *česko-slovenský* (napr. *Česko-slovenské aerolinie*). Tento spôsob písania platí aj v zložených názvoch typu *česko-slovensko-rakúsky*, *česko-slovensko-pol'ský* atď'. Prídavné meno *česko-slovenský* sa skracuje v podobe *čs.*

Daniel Sinapius-Horčička st.

JOZEF MINÁRIK

Literárne dielo barokového spisovateľa *Daniela Sinapiusa - Horčičku st.* nie je veľmi rozsiahle, ale má závažný literárny a kultúrohistorický význam. Sinapius písal latinskú a slovenskú poéziu, prózu a drámu a bol aj editorom.

Sinapius sa narodil 3. septembra 1640 v Sučanoch. Po štúdiách v Žiline (po 1655) a Wittenbergu (1659–1662) pôsobil ako rektor latinskej školy v Jelšave (1662–1665) a kazateľ v Kameňanoch (asi 1665–1667), Lipt. Teplej (1667–1670) a Radvani (1670–1673). Roku 1673 odišiel do nemeckého exilu, kde žil istý čas v Brzege a do roku 1677 vo Wroclawe. V rokoch 1677–1683

zastával funkciu rektora gymnázia v poľskom Nowom Bojanowe. Z Bojanowa odišiel do vlasti (1683) a bol až do svojej smrti kazateľom v Levoči (1683–1688). Tu sa stal aj inšpektorom gymnázia a redaktorom i korektorom slovenských tlačí v tlačiarňi Samuela Brewera. Zomrel 27. januára 1688. Sinapiusova latinská poézia je príležitostná. Orientuje sa na gratulačné básne k dosiahnutiu rozmanitých hodností a k sobášu (epitalamiá) a na kondolenčné básne k úmrtiu (epicediá). Ide o konvenčnú tematiku, ale spracovanú technicky vyspelým veršom a štýlom.

Sinapiusovu slovenskú poéziu možno rozdeliť na duchovnú lyriku a na príležitostnú lyriku. V duchovnej lyrike sa veľmi emocionálne, subjektívne, melancholicky a melodicky zobrazujú osobné zážitky a citové drámy barokového človeka (*Smrt jest nestydatá obluda*, 1684). V príležitostnej lyrike vyznievajú poeticky predovšetkým epitalamiá a epicediá. Vyznačujú sa expresívnou barokovou obraznosťou a veľkou starostlivosťou o hudobnú zvukovú stránku jazyka (napr. epicedium *Žáden kříž není sám, kříž kříži ruku dáva*, 1682).

Sinapiusova slovenská próza je určená náboženskému vzdelávaniu (modlitebná knižka a katechizmus), ale nezabúda sa v nej ani na svetské vzdelávanie (zbierka sentencií a prísloví).

V evanjelických modlitebných knižkách, polemikách a katechizmoch sú dôležité predhovory, ktoré nás oboznamujú s progresívnym postojom autorov k slovenskému národu a jazyku. Vyšší stupeň slovenského národného a jazykového uvedomovania sa v rámci barokového vlastenectva prejavuje poukazovaním na existenciu dvoch národov a jazykov: slovenského a českého. Láska k slovenskému národu a jazyku nadobúda oslavný a obranný charakter. Požaduje sa zľudovenie dovtedajšieho literárneho jazyka, ktoré sa má dosiahnuť príklonom k slovenskému, hoci aj zanedbanému a nevybrúsenému jazyku. Slováci majú písať tak, ako hovoria. Prvoradou je zrozumiteľnosť jazyka, a preto treba siahať aj k jeho slovakizovaniu (napr. v lexike). S takýmito názormi sa stretne aj v predhovoroch k modlitebnej knižke D. Sinapiusa-Horčičku st. *Hortulus animae piae – Zahradka dušičky pobožné* (Drážďany 1676) a k jeho katechizmu *Perlička dítek božích* (Levoča 1683).

V uvedenom zmysle má Sinapiusova modlitebná knižka *Hortulus animae piae – Zahradka dušičky pobožné* a katechizmus s modlitbami *Perlička dítek božích* mimoriadny kultúrnohistorický význam. Sinapius vydáva knižku *Hortulus animae piae* „v našem jazyku slovenském.“ Pohla ho k tomu „jakás od přirození vštípená k národu mému náklonnost a kněh slovenských jináč velice potřebných rídkost.“ Podčiarkuje, že „národu tohoto našého starobylost, rozšírenost, sláva a zmužilost taková jest, že v tom jiným národům němnoho ustúpi.“ Knižku *Perlička dítek božích* píše „pre slovenský národ.“ Slováci sa nemajú hanbiť za materinský jazyk. „Jako mluvíme, tak i psati máme.“ Sinapius chce dosiahnuť zrozumiteľnosť literárneho jazyka slovakizovaním, a preto nahrádza neznáme české slová slovenskými.

Najvýznamnejším Sinapiusovým prozaickým dielom je zbierka sentencií, prísloví, porekadiel, povrávok a pranostík *Neo-forum Latino-Slavonicum – Nový trh latinsko-slovenský, na ktorémž se nekeré do hospodárství slovenského potřebné tovary predajné nacházejí* (Lešno 1678). Predstavuje svetskú vzdelávaciu literatúru a má veľký literárny a kultúrnohistorický význam. Skladá sa z latinského úvodu a z tridsiatich oddelení (dekúrií) sentencií, prísloví, porekadiel, povrávok a pranostík.

Latinský úvod predstavuje zanietenú obranu slovanského a slovenského národa a jazyka v duchu barokového slavizmu. Sinapius vysoko hodnotí slovanský a tým i slovenský národ a jazyk. Nemá sa klásť za iné národy a jazyky. Jazyk vyniká starobylosťou, čistotou, rozľahlosťou a stručnosťou. Zlé časy a hlúposť ľuďí zapríčinili, že ho len málokto pestuje. Preto v ňom aj vychádza skromný počet kníh. Pestovaniu rodného jazyka venovali oveľa väčšiu starostlivosť a pozornosť Rímania, Gréci, Kartáginci a Germáni. Keďže ide o taký významný národ a jazyk, treba odsúdiť odrodilcov a pohŕdateľov rodného jazyka. Sú to vrtichvosti, vedení závratom hlúposti a pýchy. Pre dočasný zisk zapierajú svoj slovenský pôvod a hlásia sa k inému národu. Dokonca aj obyčajný človek sa pri rozhovore a písaní utieka k latinčine ako žobrák a „*volí k Paní Latine mendikatum jíti a od ní nekerú hrstku strovy sobe nažebrúce, leda by list splésti, nežli svému jazyku, dosti peknému a přitrefnému, té chvály dopřítí*“.

Sinapius bol dobre oboznámený s problematikou slovanského národa a jazyka, nakoľko to dovoľovali vtedajšie poznatky. Pri jej riešení sa opieral o svoje skúsenosti a najmä o bohatú literatúru. Cituje vyše štyridsať autorov. V menšej miere sú to antickí a stredovekí autori. Ťažisko je v autoroch humanistických a v autoroch stojacich na prechode od humanizmu k baroku, resp. barokových (napr. J. Dubravius, J. Lipsius, J. H. Alstedius, A. Regenvolscius, J. Herbinius a C. S. Schurzfleisch).

Sinapius svoj „nový výber slovenských a latinských sentencií, prísloví, porekadiel, úsloví a pranostík, akoby na trhu predávaných“, koncipoval so zámerom, aby vznikla skutočná zbierka sentencií a prísloví, ale aj aby študujúca mládež dostala do rúk príručku morálnych zásad a frazeologických zvrátov pre štylistické potreby. Zbierka teda predstavovala i populárne florilégium – súhrn sentencií a rečníckych zvrátov ako štylistický vzor a prameň pri skladaní rečí, kázni a iných literárnych žánrov. Sentencie, príslovia, porekadlá, povrávky a pranostiky nie sú zaradené tematicky, lebo každé oddelenie (dekúria) z tridsiatich sa vyznačuje rozmanitou tematikou. Výnimku tvorí XXIX. oddelenie, v ktorom sa prevažne hovorí o pominuteľnosti a smrti.

Sentencie, príslovia a porekadlá sú zväčša prebraté z poľských prameňov, najmä zo zbierky Gregora Knapského (1564–1639) *Thesaurus Polono-Latino-Graecus* (Poľsko-latinsko-grécky poklad, Krakov 1621–1632),

ktorú Sinapius poznal v Nowom Bojanowe. Ukazuje sa, že podiel prísloví a porekadiel slovenského pôvodu je oveľa väčší, ako sa doteraz predpokladalo. Sinapius teda splnil v dost' veľkej miere to, čo naznačuje v úvode:

Medzitým dovoľte môjmu domotanému osudu to, aby som týmto príjemným odbočením mohol trochu osviežiť svoju rozbúrenú myseľ spomienkou na tie uplynulé časy, v ktorých som sa totiž ako chlapec kedysi sediaci po boku najmilovanejšej matky naučil také zvraty reči, v ktorých kedysi ten Boh dovolil mojim volom blúdiť, ako tu vidíš, a mne zas na písť ale poľnej hrať, čo sám len chcem.

Lebo to, čo sa pije s materským mliekom, je nám o toľko milšie, o koľko sú tie mladšie a slobodnejšie roky detstva drahšie a príjemnejšie.

Sentencie, príslovia, porekadlá a povrávky predstavujú prevažne umelé žánre biblického, antického a humanistického pôvodu. Šírila ich európska vzdelanosť. Kolovali aj v slovenskom vzdelaneckom prostredí, ale mnohé aj v ľudovej tradícii. Ich najvýdatnejším prameňom bola antická grécka a najmä rímska literatúra. Pri sentenciách, prísloviach a porekadlách sa cituje okolo 35 gréckych a predovšetkým rímskych básnikov, prozaikov a dramatikov (napr. D. J. Juvenalis, P. Vergilius Maro, P. Ovidius Naso, Q. F. Horatius a predovšetkým T. M. Plautus). Vo veľmi malej miere je zastúpená biblia (*Starý zákon*), stredovekí cirkevní spisovatelia (A. Augustinus) a humanistickí autori (D. Erasmus Rotterdamský). Výnimku tvorí bohato citovaný humanista A. Gartner z druhej polovice 16. storočia, ktorý vydal populárnu zbierku sentencií *Dicteria proverbialia rhythmica cum versione Germanica* (Veršované príslovné žarty s nemeckým prekladom).

Nad sentenciami (*Smrť jest bídny m vdečná, bohatým nesmačná*), povrávkami (*Jakoby hrach na stenu metal*) a skromne zastúpenými pranostikami (*Suchý marec, mokrý máj, bude humno jako háj*) absolútne prevládajú príslovia a porekadlá (*Žáden bez práce nejí koláče; Jaká práca, taká pláca; Co se vleče, to neuteče*). Domáce slovenské sentencie, príslovia, porekadlá, povrávky a pranostiky stoja počtom až na druhom mieste, ale čitateľ ich dostáva v pomerne veľkom a reprezentatívnom výbere (*Za babku by veš prez Tatry hnal; Pravda oči kole; Za prednými kolesmi zadnie se vlečú*).

Sentencie, príslovia, porekadlá a povrávky sa v moralizovaní orientujú na rozmanité životné situácie (napr. nadobúdanie majetku, dobré priateľstvo, ženské správanie a dlhy), charakterové vlastnosti (napr. lenivosť, závisť, lakomstvo, tárajstvo, opilstvo, pýcha, hlúposť a hnev) a najmä na javy overené každodennou skúsenosťou (napr. potreba dobrých príkladov, moc peňazí, právo mocnejších, pád vysokopostavených ľudí a neúprosna smrť). Pravda, tieto tematické okruhy neraz splyvajú (predovšetkým životné situácie a javy). Málokedy sa však v nich opakujú rovnaké motívy.

Sinapiusovu zbierku poznali jeho súčasníci, ba aj nasledujúce generácie. Opieral sa o ňu aj významný barokový spisovateľ Daniel Krman ml. (1663

-1740) pri koncipovaní „syntaxis adagiosa“ (príslovná skladba) v rukopisnej gramatike *Rudimenta grammaticae Slavicae* (Základy slovenskej gramatiky, 1704). Krman si vyberal príslovné príklady najmä z prvých desiatich oddelení. Zužitkoval približne polovicu Sinapiusovho materiálu (asi 140 jednotiek). Badateľ uňho sklon k bohemizovaniu a parafrázovanému štylizovaniu.

Sinapius napísal aj niekoľko latinských školských hier. Predvádzal ich na svojom pôsobisku v Nowom Bojanowe. Najvýznamnejšia z nich je hra *Flagellum irae divinae triplex seu Triga sororum funesta, belli, famis, pestis* (*Trojnásobný bič božieho hnevu alebo Zhubná trojica sestier, vojny, hladu, moru*, Lešno 1681). Vyznačuje sa dramaticky koncipovanými situáciami a barokovou obraznou expresivitou.

Sinapius napokon ako editor sa zaslúžil aj o vydanie evanjelického spevníka J. Tranovského *Cithara sanctorum. Písne duchovní staré i nové* (Levoča 1684) a obrázkovej učebnice J. A. Komenského *Orbis pictus* (Svet v obrazoch, Levoča 1685). Tranovského spevník dôkladne zredigoval. Vcelku uprednostňoval slovenskú piesňovú tvorbu. Do Komenského obrázkovej učebnice uviedol stredoslovenské termíny.

Daniel Sinapius-Horčička st. obohatil slovenskú barokovú literatúru v umeleckej i popularizačnej oblasti. Jeho práce majú veľký literárny a kultúrny význam. Vytvoril expresívnu barokovú lyriku a pôsobivú barokovú prózu, ktorá nemá iba literárnu, ale aj kultúrohistorickú hodnotu.

*Filozofická fakulta UK
Gondova 2, Bratislava*

Dnešná talianska slovná zásoba

MAURIZIO DARDANO

Po druhej svetovej vojne nastali v talianskom jazyku niektoré závažné zmeny. Vznikli nové slová a výrazy, staré slová nadobudli nové významy. V písomnom prejave sa syntaktická štruktúra uvoľnila, prevažujú modelové črty. Novoty sa týkajú aj komunikačných situácií a obsahu hovorených aj písaných prejavov. Vedomie o tom, čo sa na verejnosti smie alebo nesmie hovoriť, bolo ovplyvnené zmenou spoločenských zvyklostí. Jazykovedci a sociológovia opísali nové vzťahy, ktoré sa presadili prostredníctvom nových jazykových návykov. V porovnaní s minulosťou jazyk aj vo svojich formálnych variantoch prejavuje väčšie pochopenie pre hovorové prvky a hovorený prejav. V školských antológiách sa popri umeleckej próze začínajú uvádzať aj iné typy textov (vedeckých, novinárskych, popularizačných, oddychovej prózy).

Posledné desaťročia priniesli vo výskume talianskeho jazyka zmenu orientácie. V minulosti sa kládol dôraz na jednotu jazyka; dnes sa pozornosť zameriava na jeho varianty. V knihe Gaetana B e r r u t a *Sociolinguistica dell' italiano contemporaneo* (Sociolingvistika súčasnej taliančiny) má prvá kapitola názov *Taliančina ako súhrn variantov*. Tieto varianty vytvárajú spolu akúsi komplexnú a rozmanito stratifikovanú stavbu.

V povojnovom období môžeme vyčleniť štyri základné črty vývinu taliančiny:

1. postupné nahrádzanie nárečí spisovným jazykom (ide o jav, ktorý v nerovnakej miere prebehol v rozličných oblastiach talianskeho polostrova);

2. vznik hovorového jazyka (hovoreného aj písaného), nepodriadeného literárnym vzorom a schopného vyjadrovať nové obsahy a nové situácie, zachytávať nové sociálne vzťahy;

3. prenikanie technických a vedeckých slov a výrazov do stredných a vyšších vrstiev jazyka;

4. preberanie cudzích slov (najmä z angličtiny a z angloameričtiny) do rozličných oblastí jazyka.

Nepochybne ide o navzájom súvisiace javy. Vznik hovorového jazyka úzko súvisí s pospisovňovaním nárečí. Vývin odborných jazykov (*linguaggi settoriali*) a postupné prenikanie technicizmov aj do stredných vrstiev jazyka prebieha súčasne s obohacovaním slovnej zásoby o cudzie slová v pôvodnej aj adaptovanej podobe. Taliančina sa teda stala ľudovejšou aj modernejšou. Ľudovejšou, lebo jej reálne používanie sa značne rozšírilo medzi široké vrstvy. Modernejšou, lebo v syntaxi sa prejavuje sklon zvýrazniť funkčné vzťahy a zjednodušovať súvetie: výraznou črtou tohto javu je väčšie využívanie tvorenia slov a menného vyjadrovania.

Jazykový vývin treba vidieť na pozadí sociálnych premien. Začiatkom päťdesiatych rokov 42,2 % talianskeho obyvateľstva v produktívnom veku pracovalo v poľnohospodárstve a v baníctve, 32,1 % v priemysle, 25,7 % v službách. Roku 1981 bolo takéto percentuálne zastúpenie: poľnohospodárstvo a baníctvo 13 %, priemysel 36,8 %, služby 50,2 %. Posledné údaje hovoria o ďalšom narastaní služieb, okrem toho sa aj v terciárnej sfére vďaka rozvoju moderných technológií čoraz častejšie vyčleňuje rozvinutá terciárna sféra. Predstava Talianska ako poľnohospodárskej krajiny patrí definitívne minulosti. Napriek značným rozdielom medzi severom a juhom sa Taliansko zaraduje medzi najrozvinutejšie krajiny sveta.

V sociolingvistickej perspektíve prináša táto premena mnoho veľmi dôležitých aspektov. Vezmime si napríklad vnútornú migráciu (najmä z juhu na bohatší a priemyselnejší sever) a následný rast mestského proletariátu. Súčasne rozvoj masových komunikačných prostriedkov (najmä televízie), nové formy spoločenského života súvisiace s demokraciou, konzumná spoločnosť a technika tovarovej distribúcie, nástup nových spôsobov správania, prevzatých zväčša od Anglosasov, ovplyvnili návyky Talianov, a to aj jazykové.

Pospisovňovanie nárečí spôsobilo, že od polarity spisovný jazyk – nárečia sa prešlo k súhrnu variantov, v ktorom sa rozlišujú aspoň štyri stupne:

nárečie,

krajové nárečie,

regionálna taliančina,

bežná spisovná taliančina.

V tomto jazykovom kontinuu, ktoré ako jeden z prvých jasne rozčlenil G. Pellegrini, je najdôležitejším stupňom nesporne regionálna taliančina: ide o jazykový variant, ktorý vzniká z kontaktu bežného spisovného jazyka vyučovaného v škole s nárečovými a nadnárečovými variantmi prítomnými v hovorených prejavoch. Varianty regionálnej taliančiny vznikli z diglosie a líšia sa rozdielmi vo výslovnosti a v slovnej zásobe.

Aj v ostatných desaťročiach prispela regionálna taliančina k obohateniu slovnej zásoby bežného spisovného jazyka nárečovými a krajovými slovami v pospisovnenej podobe. Treba v tom vidieť pokračovanie stáročnej tendencie. Jestvujú dávne regionalizmy, ktoré sú dnes regionalizmami už iba pre jazykovedca: napr. *abbaino* (okno na streche), *acciuga* (druh ryby), *ammalnare* (námor. spustiť plachtu), *grissino* (tyčinka z chlebového cesta), *regata*.

Medzi novými regionalizmami možno vydeliť slová, ktoré boli – aspoň spočiatku – expresívne, napr. juhotalianizmy *arruffianarsi* (podlizovať sa), *cosca* (mafianske jadro), *intrallazzo* (pokútny obchod, čachre), *sfizioso* „čo uspokojuje nejaký vrtoch“, názvy potravinárskych výrobkov, napr. juhotalianizmus *mozzarella* (parený byvolí syr) a severotalianizmy *panettone* (druh bábovky), *ossobuco* (tel'ací rezeň zo stehna), *grissino* (tyčinka, grisín), slová, ktoré súvisia s novými potrebami života spoločnosti (Lurati) a ktoré rozšírili masovokomunikačné prostriedky, napr. lombardizmy *base industriale* (priemyselná báza), *gabbia sindacale* (odborárska klietka) (Lurati). Nemožno podceňovať ani úlohu, ktorú zohrávajú literárne texty: nemálo povojnových talianskych spisovateľov (napr. Gadda, Pasolini, Sciascia) využívalo slovník bohatý na regionalizmy, a tak prispelo k ich rozšíreniu do vyšších vrstiev jazyka. Keď sa regionalizmy v spisovnom jazyku aklimatizovali, často nadobudli funkciu expresívne podfarbených synonym: tak sa popri všeobecne rozšírenom a neutrálnom slove *schiaffo* (zaucho) v posledných desaťročiach ujali synonymá regionálneho pôvodu, ktoré si zachovávajú značný expresívny náboj: *ceffone*, *sberla*, *sventola*. Iné regionalizmy sa zase stali technickými termínmi, napr. severotalianizmy *calcestruzzo* (zmes štrku a malty, betón), *cemento armato* (železobetón), *lavello* (umývadlo, drez), *scocca* (šasi auta).

Skôr ako dialekty, ktoré zanikajú alebo sa silno potaliančujú, treba dnes študovať najmä vzťah spisovný jazyk – nárečia a javy, ktoré s ním súvisia. G. Berruto píše: „Jednu z najkomplexnejších a najzaujímavejších oblastí v súčasnej talianskej jazykovej situácii nepochybne tvorí široká oblasť kontakto- vých javov medzi spisovným jazykom, takzvanou štandardnou taliančinou

na florentskom základe a jednotlivými nárečiami rozličných talianskych krajov. Aj keď v situácii diglosie, ktorá charakterizovala talianske jazykové spoločenstvá už od nástupu florentského nárečia ako štandardného literárneho jazyka, prirodzene nikdy nechýbali kontaktové javy, interferencia, vzájomné ovplyvňovanie systémov aj miešanie v systémoch i v úze. V posledných desaťročiach tieto javy nadobudli nové, makroskopické rozmery pod vplyvom veľkého zvratu v jazykových návykoch a silnej expanzie štandardného jazyka do všetkých pracovných okruhov v dôsledku sociálnych, politických, ekonomických a kultúrnych zmien v našom storočí (Berruto, 1989).

V rámci týchto zmien sa v porovnaní s minulosťou zmenilo aj postavenie slangu. Jeho krycia funkcia zanikla, na jeho prevažne vidiecky pôvod sa zabudlo, dnešný slang vzniká v mestách a má dva hlavné ciele: zvýrazňuje osobitné sociálne vzťahy a vychádza v ústrety rozšírenej potrebe expresívnosti. Slangové slová ako *coatto* „chlapec na okraji spoločnosti“, *imbranato* „neokrôchaný, rozpačitý“, *sballo* „účinnok drogy“, *sgamare* „pochopiť, dovtipiť sa“ nechcú nič utajovať: ich význam a ich používanie sú všetkým známe. Tieto slová, majúce osobitnú konotáciu, prenikli pred časom do štandardnej taliančiny a stali sa expresívnymi prvkami talianskeho jazyka (Radtke).

Súčasná talianska lexika sa obohacuje čerpaním slov a výrazov z ľudového jazyka a z regionálnych variantov. Samozrejme toto nie je jediná cesta v procese oživovania a obohacovania nášho jazyka. Jazykovej činnosti je vlastná schopnosť tvoriť nové slová. Pomocou určitých neologizmov možno presnejšie naznačiť nové konkrétne aj abstraktné objekty, a teda všetky odtienky myslenia. Navyše najnovšie talianske výkladové slovníky zachytávajú posledné neologizmy bez puristických predsudkov, ba často badáme istú zhovievavosť k okazionalizmom vytvoreným rýchlo sa meniacou módou, ktoré po zachytení v slovníku zanikajú. V tomto jave možno vidieť akúsi reakciu na purizmus fašistického obdobia (Klein).

Pri pertraktovaní neológie (týmto termínom sa označuje súhrn postupov pri tvorení neologizmov) je v prvej chvíli výhodné nechať bokom jazykovú výpožičku, ktorá si vzhľadom na svoje črty vyžaduje osobitné štúdium. A je výhodné nechať bokom aj niektoré okrajové javy neologizačného procesu: napríklad zvukomalebnosť, tvorenie z ničoho a rozličné postupy pri tvorení značkových slov.

Zo všeobecného hľadiska možno neologizmy rozdeliť do dvoch základných kategórií: syntaktické alebo kombinované neologizmy a sémantické neologizmy. Medzi tie prvé sa radí každý typ tvorenia pomocou kombinácie prvkov, ktoré už v jazyku existujú. Kombinácia môže prebiehať na úrovni lexém (najmä s použitím pravidiel tvorenia slov) alebo na úrovni syntagiem a viet. Pri druhom type treba mať na pamäti, že celky typu *macchina da scrivere* (doslova *stroj na písanie, písací stroj*), *aereo a reazione* (lietadlo na reaktívny pohon), *ripresa in diretta* (dosl. *preberanie na priamo*, t. j. priamy prenos)

„televízne vysielanie udalosti v čase jej konania“ sa v modernom jazyku tvoria sústavne.

Sémantická neológia je každá zmena v niektorej z významových zložiek slova bez toho, aby sa tým nejako zmenila jeho forma. Sloveso *modulare*, pôvodne používané v speváckom a hudobnom umení, sa neskôr dostalo do jazyka fyziky (porov. výraz *modulazione di frequenza* – frekvencná modulácia), v poslednom období sa v novinárskom slovníku používa vo všeobecnom význame „variovať, stupňovať“: *i sindacati hanno imparato a modulare le loro richieste* (odbory sa naučili stupňovať svoje požiadavky). Analogické rozširovanie významu pred časom prebehlo v slovesách *orchestrare a digitare*. Prvé vo svojom prvotnom význame značí „písať party pre rozličné hudobné nástroje tvoriace orchester“, dnes sa však bežne hovorí *orchestrare una campagna elettorale* „organizovať volebnú kampaň s predvídaním tempa a spôsobu jej priebehu“. Druhé má význam „vyznačovať prstoklad v hudobnom texte“, ale s nástupom informatiky je dnes rozšírenejší význam „udierať prstami na klávesnicu počítača alebo písacieho stroja“.

Vráťme sa k syntaktickým alebo kombinovaným neologizmom: tým sa dostávame na široké pole tvorenia slov (Dardano, 1978). Tu môžeme pozorovať vývin talianskej lexiky z výhodného uhla: môžeme súčasne opisovať vzťahy medzi slovnou zásobou a gramatikou. Najmä v odborných jazykoch sa na dosiahnutie kompaktnejšej jazykovej štruktúry vo väčšej miere využíva tvorenie príponami (sufixácia), predponami (prefixácia) a skladaním (kompozícia): vypúšťajú sa mnohé predložky, redukuje sa používanie opisných vyjadrení (perifráz), uplatňuje sa prevaha priradovania nad podradovaním. Nové odvodené a zložené slová nahrádzajú opisné vyjadrenia a vetné zvraty, ktoré sa hojne vyskytujú v tradičnom literárnom jazyku (Dardano, 1988).

Tvorenie nových odvodenín podľa ľahko predvídateľných vzorov a typov priviedlo puristov k tomu, že hovoria o „regimentovaní“ jazyka (Fochi). Neologizmy sú vraj ako prísne vyrovnané a usporiadané oddiely na vojenskej prehliadke. Treba však pripomenúť, že takýto jav, zodpovedajúci súčasnej vývinovej etape iných európskych jazykov, predstavuje nové štádium usporiadania taliančiny, smerujúceho k väčšej pravidelnosti a analytickosti. Poukážeme aj na niektoré aspekty tejto vývinovej tendencie. Pri niektorých z nich treba pamätať na priamy či nepriamy vplyv angličtiny a francúzštiny. Desubstantívne a deadjektívne slovesá neprestajne narastajú: od substantíva *commissario* (komisár) vzniklo sloveso *commissariare* „dať na čelo nejakej organizácie komisára namiesto bežných správnych orgánov“. Všimnime si ešte dva prípady: *criminale* (zločinec) > *criminalizzare* „posudzovať ako zločince“, *spigolo* (hrana) > *spigolare* „klásť lyžu na sneh hranou, hranovať“ (líši sa teda od homografu *spigolare* utvoreného od *spiga* – klas „zbierať“ klasy, ktoré ostali na strnisku po žatve“). Od takýchto sloves sa často tvoria ďalšie deriváty: *commissariamento* (spravovanie prostredníctvom komisára),

commissariabile (spravovateľný prostredníctvom komisára), *criminalizzazione* (kriminalizácia). Máme aj odvodeniny od skratiek a od cudzích slov: IRI (Istituto per la Ricostruzione Industriale) > *irizzare* „dať pod kontrolu IRI“, od anglického slovesa (*to sponsor*) je utvorené sloveso *sponsorizzare* (sponzorovať) „financovať niekoho alebo niečo s reklamným zámerom“.

Používanie nejakého neologizmu, ktorý vznikol nominalizáciou, môže niesť so sebou reštruktúraciu vety: porovnajme si napr. typ nominálnejkonštrukcie (ktorú uprednostňuje novinársky jazyk) *dichiarare l'inammissibilità di un candidato* (vyhlásiť neprijateľnosť kandidáta) so slovesným typom (ktorému zas dáva prednosť literárna taliančina) *dichiarare che un candidato non può essere ammesso* (vyhlásiť, že kandidát nemôže byť prijatý). V skutočnosti tlač (a často aj najnovšie slovníky) dávajú priestor neologizmom ako *affidabile* > *affidabilità* (spoľahlivý, spoľahlivosť; porov. angl. typ *reliable, reliability*), *governabile* > *governabilità* (ovládateľný, ovládateľnosť), *vivibile* > *vivibilità* (oživiteľný, oživiteľnosť). Všimnime si aj utváranie mikrosystému typu *mutua* (sociálne poistenie) > *mutuare* (poistiť) > *mutuabile* „čo môže poskytnúť poisťovacia spoločnosť“; *pensione* (penzia) > *pensionare* (penzionovať) > *pensionabile* „kto dosiahol vekovú hranicu a dĺžku zamestnania, pri ktorej má právo na penziu“ (aj „čo môže byť započítané do penzie“). Príponou utvorených slov, ktoré umožňujú zjednodušenie vety, je veľa a v slovníkoch či v súpisoch neologizmov sú časté: *rottame* (trosky) > *rottamazione* „určenie niečoho (napr. starého auta) na zošrotovanie“; *terzomondo* (tretí svet) > *terzomondizzazione* (poklesnutie na úroveň tretieho sveta) (všimnime si, že v prvom prípade jestvuje sloveso *rottamare*, v druhom prípade sloveso nejestvuje); *volantinare* „rozširovať letáky“ > *volantaggio* (rozširovanie letákov); *garantire* (garantovať) > *garantismo* „jestvovanie radu ústavných záruk zaručujúcich určité práva občanov a obmedzujúcich možnosť svojvoľného postupu verejných orgánov“. Živá je aj tendencia tvoriť pomocou derivácie určité nadradené substantíva (hyperonymá), ktoré sa používajú ako kolektíva, najmä v úradníckom a novinárskom jazyku: *emittente* (vysielač) > *emittenza* „sieť televíznych vysielačov“, *esercente* (živnostník) > *esercenza* „hromad. živnostníci“. Z angličtiny silno preniká adjektívna prípona (sufix) *-ale*: *decisionale* (rozhodovací), *nutrizionale* (vyživovací), *promozionale* (podporovací), *residenziale* (rezidenčný). Ujali sa (najmä v jazyku mládeže) nové názvy miesta s príponou *-eria*: *spaghetti* > *spaghetteria* „verejný lokál, kde podávajú špagety, špagetáreň“, *jeans* > *jeanseria* (alebo *genseria*) „obchod s džinsami, džinsareň“. Osobitný význam nadobúda v súčasnosti rozširovanie neologizmov tvorených pomocou rozličných predpôn; pripomeňme tie najrozšírenejšie: *de-*, *pre-*, *post-*, *non-*; tu máme niekoľko príkladov z najnovšieho slovníka Cortelazza a Cardinalho: *decodificazione* (dekodifikácia), *deindustrializzazione* (deindustrializácia), *deforestare* (od *foresta* „les“) „odlesňovať, odlesniť“, *deindiciz-*

zare (od slova *indicizzare* „zladit' hodnotu nejakého majetku alebo služby so zmenami referenčného index”), *prepagato* (predplatený), *prenegoziato* (predbežne prerokovaný), *prepensionamento* (predčasné penzionovanie), *post-fazione* (dôvetok, záverečná poznámka), *postmoderno* (postmoderný), *non violenza* (nenásilie), *non fumatore* (nefajčiar), *non udente* (nepočujúci), *non vedente* (nevidiaci).

V oblasti skladania si treba všimnúť tendenciu (rozšírenú v odborných jazykoch a v novinárskom jazyku) redukovať rozličným spôsobom jednotlivé zložky. Porov. napr.: *agrindustria* alebo *agroindustria* z *agricoltura* + *industria*, *petro(l)dollaro* z *petrolio* + *dollaro*, *narcotrafficante* z *narcotici* (narkotiká) + *trafficante* (predavač). Možno pripomenúť ďalšie novotvary ako *cantautore* „kto spieva piesne, ktoré sám zložil”, *cattocomunista* z *cattolico* + *comunista*, *tintolavanderia* z *tintoria* (farbiareň) + *lavanderia* (práčovňa, čistiareň); posledné dve zloženiny sú skôr okazionalizmy.

Čoraz častejšie sa používajú akronymy typu *Autosole* (z *Autostrada del sole*, vlast. meno cesty); v odborných jazykoch vznikajú útvary ako *mone(ta + informa)tica* > *monetica* (*moneta* = minca, mena), *agro(nomia + elettro)nica* > *agronica*; v novinárskom jazyku sa ustalujú spojenia typu *rapporto prezzo-dividendi* (vzťah cena – podiely); hybridy ako *industria leader* (porov. angl. *leading industry*) (vedúce priemyselné odvetvie), *droga party* (spoločenské posedenie, na ktorom sa užívajú drogy); syntagmy v platnosti prívlastkov „*prezzo chiavi in mano*” (cena kľúče do ruky, t. j. cena na kľúč), „*matita usa e getta*” (ceruzka použi a zahod'). Množia sa zloženiny s učeneckou prvou časťou, z nich spomeňme *anti-*, *auto-* (s dvojakým významom „vlastný” a „automobil”), *bio-*, *euro-*, *immuno-*, *tele-* (s dvojakým významom „na diaľku” a „televízia”), *video-*: *antidoping*, *antimafia*, *antimissile* (protiraketa); *auto-determinazione* (sebaurčenie), *autoambulanza* (sanitka), *biodegradabile* (biodegradovateľný), *bioetika* „disciplína, ktorá skúma morálku a jej hranice pri bádani a manipuláciách v oblasti genetiky”, *eurocomunismo*, *eurodeputato* (poslanec v európskom parlamente); *immunodeficienza* (nedostatok imunity), *immunoterapia*, *telearma* (diaľkovo ovládaná zbraň), *teleabbonato* (televízny koncesionár), *teleborsa* „ďalekopis používaný na burze”, *videocitofono* (domový telefón s obrazovkou), *videoconferenza* (konferencia na diaľku). Tlak zloženín cudzieho pôvodu (gréckych a anglických) spôsobuje, že poradie určujúci + určovaný člen je nielen v okazionalizmoch vytvorených jazykom reklamy (*Casaidea* „nápad na využitie v domácnosti”, *Dietoguida* „rady na dodržiavanie diét”) alebo zo žartu („*il De Mita - pensiero*” – myšlienka De Mitu), ale aj v slovách rozšírených najmä v tlači: *calciomercato* „futbalový trh”, *Cantagiuro* „Giro d'Italia cantato” (spevácke Giro d'Italia), *nullatenente* (nemajetný), *tossicodipendente* (závislý od drog). V jazyku medicíny máme: *penicillino-resistente* (rezistentný voči penicilínu), *virus-epatite* (žltáčkový vírus), *retro-virus* (retro-vírus).

Na vyváženie nadmerného a bežného používania technicizmov sa na viacerých stranách prejavuje úsilie opäť využiť niektoré typické črty hovorového jazyka. Už sme poukázali na fungovanie regionalizmov a slangu, spomeňme teraz niektoré typy, ktoré sa ustálili v oblasti tvorenia slov: 1. desubstantívne substantíva s príponou *-aro* (namiesto *-aio* v štandardnom jazyku), prevzaté z rímskej taliančiny: *palazzina* > *palazzinaro* „staviteľ bez škrupúl, rock > *rockettaro* „hráč rokovej hudby“ (porov. angl. *rock*); 2. expresívne obmeny (napr. *governicchio* „slabá vláda“) alebo lexikalizované zdobneniny: *parlamentino* „orgán zložený z m. tých predstaviteľ'ov, strán, odborových zväzov atď.“, *decretone* „vládny dekrét týkajúci sa viacerých otázok“; 3. parasyntetické slovesá expresívnej povahy: *casino* (trápnosť) > *incasinare* „priviesť do ťažkej situácie“, *gomma* (pneumatika) > *sgommare* „(za) písať na asfalte“. Ako sa to stáva na iných úrovniach analýzy, neologizmy spojené s tvorením slov často oscilujú medzi intelektuálnymi a ľudovými modelmi: na jednej strane, ako sme videli, narastajú zloženiny typu určujúci člen + určovaný člen, na druhej strane sa bežne používajú slovesné zloženiny a zdobneniny namiesto technicizmov intelektuálnej povahy: *giradischi* (krúti + platne, t. j. gramofón), *mangiadischi* (hltá + platne, t. j. prenosný gramofón, do ktorého sa platňa zasúva), *mangianastri* (hltá + pásy, t. j. magnetofón) namiesto staršieho *fonografo* alebo *grammofono*; *baracchino*, formálne deminutívum od *baracca* (barak) „malý rádioamatérsky prístroj s vysielateľom a prijímačom“.

Pri vytváraní nového vedecko-technického slovníka sprevádzajúceho vznik novej disciplíny alebo novej špecializácie v rámci už jestvujúcej disciplíny môže taliančina, tak ako iné moderné jazyky, postupovať troma základnými spôsobmi:

a) pridať nový špecifický význam slovám, ktoré už jestvujú vo všeobecnej slovnej zásobe alebo už vytvorenom technickom slovníku;

b) uchýliť sa k jazykovej výpožičke z moderných alebo klasických jazykov (gréčtiny a latinčiny);

c) siahnuť za rozličnými slovotvornými postupmi.

Prvý spôsob okrem iných použil Galileo Galilei (1564-1642). Tento veľký vedec „namiesto toho, aby sa uchýlil ku gréčtine alebo k latinčine a vytváral z nej nové slová, uprednostňuje bežné slová a prisudzuje im špecifický význam“. Tak v jeho spisoch nachádzame napr. výrazy *macchie lunari* (mesačné škvrny), *cannone* „teleskop“, *occhiale* „mikroskop“. B. Migliorini dodáva: „Ceste, ktorú si zvolil Galileo, fyzici ešte aj dnes v zásade dávajú prednosť: jeho vplyv v tejto oblasti sa nám vidí jasný“. Aj v súčasnosti slová z bežnej slovnej zásoby ako *campo* (pole), *centro*, *zona* nadobudli v rozmanitých vedecko-technických slovníkoch špecifické významy. Jestvuje ustavičný prechod slov z bežného jazyka do odborných štýlov a zo slovníka jedného odboru do slovníka druhého odboru. Veľa námorníckych termínov prechádza do leteckého

slovníka a z neho sa presúvajú aj do kozmonautického slovníka: *navigazione nello spazio* (navigácia v kozmickom priestore), *pilota, equipaggio* (posádka), *traversata* (preplávanie, prelet), *crociera* (plavba, let), *cabina, giomale di bordo* (palubný denník), *salire a bordo* (nastúpiť na palubu), *sonda, abbordare* (priblížiť sa bokmi lodí). Staré slová sa determinujú pridaním adjektíva alebo iného determinantu, porov.: *nave* alebo *navetta spaziale* (kozmickej loď, kozmický čln), *capsula spaziale* (kozmickej modul), *navigatore spaziale* (kozmickej navigátor), *volo orbitale* (orbitálny let), *appuntamento nello spazio* (stretnutie v kozme). V grécko-latinských zloženinách *cosmonauta a astronauta* sa druhá zložka *nauta* „národník“ determinuje prvou (Dardano, 1986).

Presun z jedného subkódu do druhého predstavuje základný aspekt opätovného jazykového použitia: týmto spôsobom sa úsporne využívajú prvky vnútri slovnej zásoby a môžu sa rozvinúť určité konotačné vzťahy. Uvedme jeden výrazný príklad. Keďže odborársky jazyk je nedávneho pôvodu, je ľahko pochopiteľné, že siahol za termínmi a výrazmi patriacimi do právnického subkódu a osobitne do jeho špecifickej oblasti, do oblasti vlastníckych vzťahov. „Reálna ochrana pracovného miesta“ a „opätovné zaradenie na pracovné miesto“ sú formuly, v ktorých sa jasne ohlášajú formuly „reálna ochrana vlastníctva“ a „znovuvvedenie do vlastníctva“. Takisto aj slová *titolare* (držiteľ), *titolarità* (držba) sa používajú aj v odborárskom zmysle.

Technické termíny sa rozširujú prostredníctvom masových komunikačných prostriedkov, najmä prostredníctvom tlače. Viacnásobné čítanie technického termínu zaradeného do dostatočne širokého kontextu a navyše sprevádzaného vysvetlivkou alebo perifrázou umožňuje časti neodborníkov, aby mu porozumela. Keďže talianske denníky (aj prostredníctvom týždenných inzerátov značného rozsahu) sú účinným rozširovateľom technických a vedeckých termínov, ktoré takto v hojnom počte prenikajú do bežného jazyka, predstavujú jednu z hlavných báz ich udomácnovania.

Ak si porovnáme desiate a jedenáste vydanie slovníka *Vocabolario della lingua italiana* od Nicolu Zingarelliho (1970 a 1983), zistíme, že do bežného jazyka sa dostal veľký počet technických a vedeckých výrazov. Ich prítomnosť v príručnom slovníku svedčí o tom, že sú známe aj mimo špecializovaných oblastí. Aby sa nejakému technickému výrazu prisúdil metaforický význam, musí byť jeho primárny význam dostatočne známy. Inými slovami stupeň rozšírenia nejakého technicizmu sa meria aj jeho metaforickým použitím. Pozrime sa napr. na osud niektorých termínov z oblasti medicíny: *la radiografia della situazione economica* (röntgenovanie ekonomickej situácie), *la diagnosi della situazione* (diagnóza situácie); z chémie: *riciclaggio degli insegnanti* (recyklácia učiteľov, t. j. ich rekvalifikácia); z informatiky: *interfaccia tra la direzione dell'azienda e il sindacato* (prepojenie medzi vedením podniku a odborovou organizáciou); z kozmonautiky: *la messa in orbita di una*

riforma (navedenie reformy na obežnú dráhu), t. j. nasmerovanie na istú realizáciu.

Prítomnosť slov utvorených pomocou gréckych prvkov je v súčasnom jazyku značná (Janni). Ide o jednoduché alebo zložené slová vedeckého alebo paravedeckého charakteru, ktoré navyše pochádzajú z iných súčasných jazykov: *aerobica*, *cibernetica* (kybernetika), *ecologia* (ekológia), *psichedelico* (psychedelický), *sindrome* (syndróm).

Vplyv angličtiny sa týka tak normovanej slovnej zásoby (najmä vedecko-technickej terminológie), ako aj niektorých oblastí a vrstiev bežne hovoreného a písaného jazyka (Dardano, 1986). Prvotnými nositeľmi takéhoto vplyvu boli masové komunikačné prostriedky; pri jazykovej výpožičke hrá tlač veľmi dôležitú úlohu. Písaný text dovoľuje premyslené a formálne lepšie zdôvodnené preberanie vlastných aj adaptovaných anglicizmov. Majme na pamäti, že v Taliansku niet nijakého orgánu na ochranu jazykovej čistoty ako napr. vo Francúzsku, kde v úradnom jazyku správne orgány prikazujú nahrádzať anglicizmy francúzskymi slovami a výrazmi (Fantapié – Brulé). Tak napr. termíny *software* a *hardware*, v taliančine zachované, sa vo francúzštine nahradili slovami *logiciel* a *matériel*. Istá dosť rozšírená forma purizmu v talianskej lexikografii spočíva v tom, že rozličné anglo-latinizmy a anglo-grécizmy, ktoré sa do taliančiny spätne dostali v rozličných obdobiach, pokladá za slová talianskej proveniencie.

Niektoré vedecké jazyky obyčajne dávajú prednosť adaptovanej výpožičke: tak fyzici používajú potaliančené varianty *processore* a *trasduttore* namiesto *processor* a *transducer*; v bežnom jazyku však podoba *transistor* vysoko prevažuje nad podobou *transistore*. Tolerantnosť lexikografov k neadaptovaným anglicizmom – najmä pri novoutváraných termínoch – v posledných rokoch značne vzrástla. Odhliadnuc od Zingarelliho slovníka (1983), nakloneného každému druhu anglicizmov, badáme napr., že „Druhý doplnok“ k Talianskemu encyklopedickému slovníku (*Dizionario enciclopedico italiano*, 1984) registruje mnoho termínov z oblasti informatiky, a to nielen tie najbežnejšie, ako *bit*, *buffet*, *chip*, ale aj *bus*, *flag*, *shift* (v osobitných významoch), pri poslednom termíne sa uvádzajú aj talianske adaptácie *shiftare* a *sciftare*. Tvorenie talianskych odvođenín od anglických základov je jav, ktorý sa značne rozšíril: *bar* > *barista*, *budget* (rozpočet) > *budgetario* (rozpočítar), *handicap* > *handicappato* (postihnutý), *manager* > *manageriale* (managerský), *film* > *filmare* (filmovať), *dribbling* > *dribblare* (driblovať), *to map* > *mappare* „kresliť, načrtávať mapu“, *tosniff* > *sniffare* „vdychovať kokain“.

Uprednostňovanie nezdomácnených andlicizmov má rozličné príčiny: technické termíny ako *imprinting* a *software* doteraz nemajú vyhovujúce ekvivalenty. Substantíva, ktoré majú postponovanú predložku, považujú sa často za nositeľov osobitnej konotácie, preto sa neprekładajú. Nachádzame ich tak v bežnom jazyku, napr. *check up*, *count down*, *drive in*, *fall out*, ako aj

v osobitných oblastiach: *acting in*, *acting out* (psychiatria), *crossing over* (genetika), *turn-over* (odborársky termín), *top-down*, *bottom up* (informatika). V tlači sa najčastejšie objavujú tie neadaptované anglicizmy, ktoré patria do ekonomicko-finančného slovníka (*deregulation*, *dumping*, *fiscal drag*, *fixing*, *holding*, *insider trading*, *joint venture*, *leasing*, *marketing*, *merchant bank*, *prime rate*, *stagflation*, *warrant* atď.) a do športového slovníka – okrem slov, ktoré sú v talianskej slovnej zásobe už dlhší čas, ako *goal* (písané aj *gol*), *corner*, *dribbling*, možno spomenúť ďalšie, ktoré sa do nej dostali v posledných rokoch: *forcing*, *jogging*, *pole-position*, *pressing*, *smash*, *stopper*, *stretching*, *team*, *training*.

Kalk a sémantická výpožička sú javy jazykovej interferencie, ktoré rozširujú jestvujúcu príbuznosť v intelektuálnej vrstve lexiky dvoch jazykov. Ak prijmemo klasifikačné kritériá I. Klajna, môžeme rozlišovať kalk homonymický, napr. *pressurizzare* (upraviť tlak v kabíne) z angl. *to pressurize*, a kalk synonymický, napr. *grattacielo* (mrakodrap) z angl. *sky-scrafer*. Pri sémantickej výpožičke sa stáva, že talianske slová nadobúdajú nové významy pod vplyvom obdobných anglických slov: napr. sloveso *realizzare* popri pôvodnom význame „urobiť reálnym“ získalo aj význam „predstaviť si, uvedomiť si, pochopiť“ v kontakte s anglickým *to realize* alebo slovo *evidenza* (zjavnosť) má často aj význam „svedectvo“ pod vplyvom angl. *evidence*. Všimnime si, že význam slova *design* (spätná výpožička: *design* z talianskeho *disegno*) sa v päťdesiatych rokoch vyjadrovalo výrazmi *disegno per l'industria*, *disegno industriale* (Cartago).

V neskorších povojnových rokoch je vplyv angličtiny najvýraznejším činiteľom druhej europeizácie taliančiny; tá prvá, ktorú podnietila francúzština v priebehu osemnásteho storočia, sa týkala prevažne intelektuálnych vrstiev jazyka. V súčasnosti sa však vďaka rozvoju masových komunikačných prostriedkov jazyková výpožička týka aj nižších a základných vrstiev taliančiny. Angličtina ako najštudovanejšia a najovládanejšia jazyk od šesťdesiatych rokov postupne nahrádza francúzštinu. Tá vo veľkej miere stráca svoju niekdajšiu sprostredkujúcu úlohu pri prenikaní anglicizmov do taliančiny, ktorá najmä od päťdesiatych rokov začala preberať vlastné alebo adaptované anglicizmy priamo z Anglicka, ale najmä zo Spojených štátov.

V porovnaní s minulosťou sa prílev výpožičiek z francúzštiny zoslabil, ale ešte vždy má značný význam. Často ide o klúčové slová v súčasnom živote, ako *informatica*, *riciclare* (recyklovať), *riciclaggio* (recyklácia), *terziario* (terciárny) a *terziarizzazione* (rozširovanie terciárnej sféry), o slová z politického a odborárskeho slovníka, napr. *alternanza* (alternácia), *gruppuscolo* (agitačná úderka), *non violenza* (nenásilne), *parcelizzazione* (parcelizácia), *quadro dirigente* (vedúce kádre), *Terzo mondo* (tretí svet) a *terzomondismo* (zamerania na tretí svet). Sú aj neadaptované výpožičky, napr. *bidonville*, *boutique*, *nouvelle vague*, *prêt-à-porter*.

Situácia slovnej zásoby taliančiny predstavuje dnes rozličné aspekty, ktoré sa vyjasňujú iba vo vzťahu k celkovej dnešnej sociálnej a kultúrnej situácii. Tu sme sa pokúsili definovať iba niektoré základné východiská týchto aspektov a tohto vzťahu.

Rímska univerzita „La Sapienza“

(Preložila A. Ferenčíková)

LITERATÚRA

Accademia della Crusca: *La lingua italiana in movimento* (Firenze 26. 2. – 4. 6. 1982), Firenze, Accademia 1982.

ALBANO LEONI, F. – DE BLASI, N. (Eds.): *Lessico e semantica*. Atti del XII Congresso internazionale di Studi della Società di linguistica italiana. 2 zv., Roma, Bulzoni 1981.

ALINEI, M.: *La struttura del lessico*. Bologna, Il Mulino 1974.

BECCARIA, G. L. (Ed.): *I linguaggi settoriali in Italia*. Milano, Bompiani 1973.

BECCARIA, G. L.: *Italiano antico e nuovo*. Milano, Garzanti 1988.

BERRUTO, G.: *Sociolinguistica dell'italiano contemporaneo*. Roma, La Nuova Italia Scientifica 1987.

BERRUTO, G.: *Tra italiano e dialetto*. In: G. Holtus et al.: *La dialettologia italiana oggi*. Studi offerti a M. Cortelazzo, Tübingen, Narr 1989, s. 107–122.

BORTOLINI, U. – TAGLIAVINI, C. – ZAMPOLLI, A.: *Lessico di frequenza della lingua italiana contemporanea*. Milano, IBM Italia 1971.

CARTAGO, G.: *Design, Disegno*. Studi di lessicografia italiana, 3, 1981, s. 167–191.

CORTELAZZO, M.: *Aspetti, problemi e tendenze dell'italiano contemporaneo*. In: *Atti del secondo Convegno degli italianisti in Finlandia*. Helsinki 1983, s. 71–85.

CORTELAZZO, M. – CARDINALE, U.: *Dizionario di parole nuove (1964–1987)*. Torino, Loescher 1989.

CORTELAZZO, M. A.: *Retrodatazione di neologismi*. Studi linguistici italiani, 13, 1987, s. 236–262.

DARDANO, M.: *La formazione delle parole nell'italiano di oggi*. Roma, Bulzoni 1978.

DARDANO, M.: *Nuovissimo dizionario della lingua italiana*. Roma, Curcio 1982.

DARDANO, M.: *Il linguaggio dei giornali italiani*. Roma – Bari, Later-

za 1986.

DARDANO, M.: The influence of English on Italian. In: W. Viereck - D. Bald (Eds.): English in contact with other languages. Studies in honour of Broder Carstensen on the occasion of his birthday. Budapest, Akadémia Kiadó 1986, s. 231-252.

DARDANO, M.: Italienisch: Formazione delle parole. In: G. Holtus et al., 1988, s. 51-63.

DE MAURO, T.: Storia linguistica dell'Italia unita. Roma - Bari, Laterza 1976 (1. ed. 1963).

DEVOTO, G. - ALTIERI BIAGI, M.: La lingua italiana. Storia e problemi attuali. Roma, ERI 1968.

FANTIAPÍÉ, A. - BRULÉ, M. (Eds.): Dictionnaire des néologismes officiels. Paris, Franterm 1984.

FOCHI, F.: Lingua in rivoluzione. Milano, Feltrinelli 1966.

GALLI DE PARATESI, N.: Le brutte parole. Semantica dell'eufemismo. Torino, Giappichelli 1964.

GUTIA, I. et al.: Contatti interlinguistici e mass media. Roma, La Goliardica 1981.

HOLTUS, G. - RADTKE, E. (Eds.): Gesprochenes Italienisch in Geschichte und Gegenwart. Tübingen, Narr 1985.

HOLTUS, G. - METZELTIN, M. - SCHMITT, CH. (Eds.): Lexikon der Romanistischen Linguistik. 4. zv. Italienisch, Korsisch, Sardisch. Tübingen. Niemeyer 1988.

JANNI, P.: Il nostro greco quotidiano. Roma - Bari, Laterza 1986.

KLAJN, I.: Influssi inglesi nella lingua italiana. Firenze, Olschki 1972.

KLEIN, G.: La politica linguistica del fascismo. Bologna, Il Mulino 1986.

LEPSCHY, G. C.: Nuovi saggi di linguistica italiana. Bologna, Il Mulino 1989.

LURATI, O.: Italienisch: Aree linguistiche III. Lombardia e Ticino. In: G. Holtus et al., 1988 s. 485-516.

MANZONI, G. R. - DALMONTE, E.: Pesta duro e vai tranquillo. Dizionario del linguaggio giovanile. Milano, Feltrinelli 1980.

MARA, E.: Recenti influssi francesi nella stampa italiana. Lingua nostra, 45, 1984, s. 67-84.

MARRI, F.: Riflessioni sul lessico contemporaneo. Lingua nostra, 49, 1988, s. 57-84, 109-126.

MIGLIORINI, B.: Storia della lingua italiana. Firenze, Sansoni 1960.

NENCIONI, G.: Autodiacronia linguistica: un caso personale. In: Accademia della Crusca, 1982, s. 47-69.

NENCIONI, G.: Saggi di lingua antica e moderna. Lessico tecnico e difesa della lingua. Torino, Rosenberg & Sellier 1989, s. 265-280.

PELLEGRINI, G.: Saggi di linguistica italiana. Torino, Boringhieri 1975.

PITTÀNO, G.: Passaparole. Parole nuove e neonuove in economia, politica e costume. Milano, Ed. del. Sole e 24 Ore, 1987.

QUARANTOTTO, C.: Dizionario del nuovo italiano. Roma, Newton Compton 1987.

RANDO, G.: Dizionario degli anglicismi nell'italiano postunitario. Firenze, Olschki 1987.

RÜEGG, R.: Zur Wortgeographie der italienischen Umgangssprache. Köln, 1956.

SERIANNI, L.: Il problema della norma linguistica dell'italiano. *Annali dell' Università per Stranieri di Perugia*, 7, 1986, s. 47-69.

STATI, S.: Italienisch: Lessicologia e Semantica. In: G. Holtus et al., 1988, s. 83-93.

Vocabolario della lingua italiana di Nicola Zingarelli. Red. M. Dogliotti et L. Rosiello. 11. vyd. Bologna, Zanichelli 1983

Sémantické pole slov volit' – vol'ba

JÁN HORECKÝ

Sloveso *volit'* – ako sa uvádza vo všetkých slovníkoch – má základný význam „vyberať z niekoľkých možností, z viacerých alternatív”. Tento význam je výslovne vyjadrený v latinskom slovese *eligere* (*e, ex = z, lego, legere = brať*), na ktoré nadväzujú angl. *election*, fr. *élection* (vol'by), ale aj ruské *izbirať*, pol. *wybrac'*, srbochorv. *izbirati*. V slovenčine je zachovaný pôvodný význam „vyberať” len v slove *výbor* (*výbor spolku, štátny výbor pre tlač, prípadne zastar. výbor zo spisov*).

Slovenské a české sloveso *volit'* súvisí s podstat. menom *vôl'a*, teda znamená „prejaviť svoju vôľu”.

Tento základný význam sa špecifikuje v dvoch smeroch. Sloveso *volit'* v technickom zmysle znamená „vytočiť, resp. novšie aj vyt'ukat' na telefónnom aparáte číslo (súbor číslic) potrebné na dosiahnutie spojenia so želaným adresátom, ktorý má pridelené toto číslo”.

Iná špecifikácia ide vlastne smerom zužovania významu: *volit'* znamená nielen vybrať z alternatív, ale tento výber overiť odovzdaním hlasu, resp. hlasovacieho lístka. Z logicko-sémantického hľadiska tento význam slovesa *volit'* možno opísať ako „spôsobiť, aby y dostal funkciu z: (x, y) (x caus y, z)”.

Z hľadiska slovesnej intencie (zamerania slovesného deja) si sloveso

volit' v prvom význame vyžaduje životného pôvodcu deja (agensa), kým zasiahnutý objekt (paciens) môže byť životný (*volit' ženícha*), ale aj neživotný konkrétny (*volit' cestu okl'ukou*) a neživotný abstraktný (*volit' povolanie, volit' menšie zlo*).

V spomenutom technickom význame pôvodca deja býva spravidla životný, zasiahnutý objekt neživotný a veľmi obmedzený (len *volič čísla*).

V treťom význame je zase pôvodca deja životný, zasiahnutý objekt môže byť životný (*volit' predsedu, rektora, prezidenta*), ale aj neživotný abstraktný (*volit' výbor, vedenie*). Ak je zasiahnutým objektom konkrétna osoba a vyberá sa pre ňu istá hodnosť, funkcia, uplatňuje sa väzba s predložkou *za* (nie *na*): *volit' Petra za rektora, Jozefa za predsedu, Štefana za prezidenta*. Ak sa životnému zasiahnutému objektu nepridel'uje konkrétna funkcia, ale vyberá sa za člena nejakej organizácie, je tu väzba s predložkou *do*: *volit' do vedenia, do výboru, do parlamentu*.

Treba ešte povedať, že sloveso *volit'* je nedokonavé, v technickom význame je však obojvidové, ako vidieť zo spojení *Neviem, či volím správne číslo*. – *Neviem, či som volil správne číslo*.

Pri význame „vyberať z viacerých možností“ sa dokonavosť vyjadruje predponami *vy-* a *z-*. Predponou *z-* sa tu tvorí dokonavé sloveso (*zvolit' za predsedu, do výboru, nový výbor*), kým predpona *vy-* (najmä spolu s morféomou *si*) vyjadruje aj istú mieru hodnotenia: *vyvolil si Vieru za životnú družku*. Ale bez hodnotenia: *vyvolit' za veliteľ'a izby*.

Pri technickom význame sa vyskytuje aj predpona *pred-* (*predvolit'*), ktorou sa však netvorí dokonavý vid. Sloveso *predvolit'* má obidva vidy. Napr. *Treba predvolit' vyznačené štvorčísle*. – *Nesprávne ste predvolili*.

Od slovesa *volit'* vo všetkých troch významoch sa tvorí dejové podstatné meno *vol'ba*. So základným významom slovesa súvisia napr. spojenia *vol'ba povolania, vol'ba životného partnera*.

S technickým významom súvisí spojenie *vol'ba čísla*. Len v tomto význame je možná aj podoba *predvol'ba*.

Zložitejšia je situácia pri substantíve *vol'ba* odvodenom od tretieho významu. Je tu predovšetkým *vol'ba* ako sám akt volenia, hlasovanie. O tento významový odtienok ide v spojeniach ako *vol'ba predsedu, vol'ba rektora, vol'ba výboru*. V takýchto prípadoch sa používa spravidla jednotné číslo. Ale keď ide o istý právny inštitút, o celý sústém pravidiel a úkonov, používa sa najčastejšie množné číslo: *vol'by do SNR, vol'by do Federálneho zhromaždenia, vol'by do národných výborov*. Podobne aj v spojeniach *vyhrať, prehrať vol'by, zvíťaziť vo vol'bách*.

Na uvedených príkladoch zároveň vidieť, že bližšie určenie typu volieb sa vyjadruje zvyčajne nezhodným prívlastkom. Býva to najmä vtedy, keď ide o vol'by do rozličných orgánov a najmä keď sa tieto orgány označujú viac-slovným pomenovaním.

Ale popri tom, a to v súlade s celkovou tendenciou dávať prednosť zhodnému prívlastku, využíva sa zhodný prívlastok: *zákon o vol'bách* – *volebný zákon*, *vol'by do parlamentu* – *parlamentné vol'by*, *vol'by do krajinského snemu* (napr. v NSR) – *krajinské vol'by*, *vol'by do kantonov* (vo Švajčiarsku) – *kantonálne vol'by*. Pri spojení *vol'by do národných výborov* niet vhodného prívlastku. Ale ak sa niekedy rozlišujú *parlamentné vol'by* a *vol'by do obcí, do obecných orgánov*, používa sa už spojenie *obecné vol'by*. (Treba poznamenať, že tu nejde o všeobecné vol'by.)

Do tohto radu sa začleňuje aj spojenie *prezidentské vol'by*. Zdá sa však, že takéto spojenie so zhodným prívlastkom je oprávnené len vtedy, keď ide o širokú akciu, keď sa napr. volí prezident celonárodným hlasovaním. Ak volí prezidenta parlament, malo by sa hovoriť nie o prezidentských vol'bách, ale o *vol'be prezidenta*.

Od podstatného mena *vol'ba*, resp. *vol'by* sa odvodzuje prídavné meno *volebný*. Aj to má dosť zložitú významovú štruktúru. Predovšetkým treba povedať, že sa týka len tretieho významu, vzťahuje sa priamo na akt, výkon vol'by. Tu sú spojenia ako *volebná miestnosť*, *volebná komisia*, *volebná schránka*, *volebný kraj*, *volebné číslo*, *volebné orgány*, *volebný prieskum*, *volebná agitácia*, *volebná kampaň*. Len v týchto súvislostiach sa vyskytuje aj prídavné meno *predvolebný*: *predvolebná agitácia*, *predvolebný boj*, *predvolebný prieskum*.

Na druhej strane sú spojenia, z ktorých vidieť, že prídavné meno *volebný* sa týka priamo slovesa *voliť*. Napr. právo *voliť* sa označuje ako *volebné právo*. Rozdiel medzi právom *voliť* a právom byť *volený* sa potom vyjadruje spojeniami *aktívne* a *pasívne volebné právo*. V tejto súvislosti niet prídavného mena *predvolebný*.

Napokon treba ešte pripojiť poznámku o dvojici *volič* – *voliteľ*. Bežné je podst. meno *volič* a príd. meno *voličský* (*voličský preukaz*). Ale ak treba odlišiť vykonávateľa priameho a nepriameho volebného aktu, máme k dispozícii dvojicu *volič* – *voliteľ*. Tak je to napr. v Spojených štátoch amerických, kde v prezidentských vol'bách voliči volia voliteľov a tí potom uskutočňujú vol'bu prezidenta.

Ako vidieť z týchto poznámok, sloveso *voliť*, podstatné meno *vol'ba* a prídavné meno *volebný* tvoria pomerne zložitú významovú pole, v ktorom však každý prvok má zreteľne vymedzené miesto.

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Bratislava, Nálepková 26

Ks

ROZLIČNOSTI

Vitraj a vitráž

Slová *vitraj* a *vitráž* nepatria medzi bežné vyjadrovacie prostriedky, a tak býva váhanie pri používaní týchto slov, resp. pri zisťovaní ich významov, aj medzi odborníkmi. Keďže sa v tejto súvislosti obrátili na nás s prosbou o pomoc viacerí technici, otázkou sme sa zaoberali širšie a urobili sme aj malú anketu. Vyplynulo z nej, že z 20 opýtaných – lingvistov i nelingvistov – desiat nepoznali tieto výrazy, šiesti slová *vitraj* a *vitráž* síce počuli, ale nepoznali ich význam, a napokon štyria opýtaní ich pokladali za variant toho istého slova.

Zistiť význam týchto slov nie je také jednoduché, ako by sa zdalo na prvý pohľad: jazykové príručky ich buď neuvádzajú (Krátky slovník slovenského jazyka. Bratislava, Veda 1987), alebo ich uvádzajú nejednotne. V Slovníku slovenského jazyka (ďalej SSJ; Bratislava, vydavateľstvo SAV 1963, s. 109) sú zachytené len heslá *vitráž* a *vitrážka*. Pri hesle *vitráž* s kvalifikátorom *termín z architektúry* je výklad „okno (obyč. chrámové) z rôznofarebných skiel spojených olovom“. Výraz *vitrážka* s kvalifikátorom *hovorové slovo* sa vykladá takto: „záclona pripevnená na obločný rám“. Toto slovo i jeho význam poznali všetci opýtaní.

V Slovníku výšeti slov M. Ivanovej – Šalingovej a Z. Maníkovej (ďalej SCS; Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1979) sú na s. 928 zachytené všetky tri výrazy: *vitraj*, *vitráž* i *vitrážka*. Slovo *vitráž* s kvalifikátorom *záhradnícky termín* s výkladom „zasklený rám používaný na zakrývanie pareniska“, *vitrážka* ako hovorové slovo s rovnakým výkladom ako v SSJ – „záclona pripevnená na obločný rám“. Pri tretom z výrazov – *vitraj* – je kvalifikátor *termín z architektúry* a výklad „okno zasklené farebnými sklami do olovených pásov“. Z prehľadu vidno, že výklad slova *vitraj* v SCS je podobný ako vysvetlenie pri slove *vitráž* v SSJ. Mohlo by to podporovať myšlienku, že ide o varianty jedného slova.

V odborných publikáciách je trocha iná situácia. V Malom lexikone architektúry od W. Kocha (Bratislava, Tatran 1975) sme na s. 205 našli len slovo *vitraj* v podobe *vitrail*, v ktorej sa tento výraz dostal do slovenčiny z francúzštiny, a to s vysvetlením „zasklenie veľkých okien do olovených pásov farebnými sklami; výrazné diela najmä v gotike“. Slovo *vitraj* nájdeme aj v šiestej časti Malej československej encyklopedie (Praha, Academia 1987, s. 570) v podobe *vitrail*. Uvádza sa tu francúzsky pôvod slova, jeho výslovnosť *vitraj*, za čiarkou synonymná (?) podoba *vitráž* a obširne vysvetlenie „dělící stěna (okno, členění interiéru) složená ze skleněných desek barevných ve hmotě; ve středověku zasklení malými barevnými deskami, tvarově

prispôsobenými kompozíci, zasazovanými do olova a domalovanými zej. v detailu čiernou farbou; v Európe od 11. st., v Čechách od pol. 14. st.; nové obľuby doznela v 19. a 20. st.: užívajú sa zej. rôzne druhy skla biého a reliéfne tvarovaného, zasazeného tiež do konštrukci z betonu alebo umělých hmot." V piatom zväzku Stavebnického náučného slovníka (Architektúra a typológia. 2. časť. Bratislava, Slovenské vydavateľstvo technickej literatúry 1966) je na s. 1032 pri slove *vitraj* vysvetlenie „okno zasklené farebnými sklami vloženými do olovených pásov. Uplatňoval sa najmä v období gotickej architektúry, ale aj v neskorších obdobiach. Najstaršie maľby na skle sa zhotovovali už v Byzancii.“

A ako je to vo východiskovom jazyku, vo francúzštine? Tu fungujú obidva výrazy: *vitrail* i *vitrage*. Ako sa dozvedáme z výkladového slovníka francúzskeho jazyka Petit Robert (Paris 1970), slovo *vitrage* má tri významy, slovo *vitrail* jeden. *Vitrail* je „tabuľa tvorená kúskami skla, spravidla farebnými, používaná ako dekoračný prvok“, *vitrage* je 1. súhrn skla (*vitraž kostola*), 2. rám vyplnený sklami fungujúcimi ako strecha, stena, priesvitný alebo nepriesvitný záves, 3. akt ukladania skiel, obkladania sklami.

Z odborných publikácií z oblasti stavebníctva a architektúry aj zo Slovníka cudzích slov a výkladového slovníka francúzštiny vychádza, že slovom *vitraj*, pôvodne písaným v podobe *vitrail*, sa pomenúva ozdobné mozaikové sklo. Nejde teda o variant slova *vitraž*, ale o dva termíny s čiastočne odlišnými významami.

Katarína Hegerová

SPRÁVY A POSUDKY

Človek v zrkadle frazeológie

(HABOVŠTIKOVÁ, K. – KROŠLÁKOVÁ, E.: Človek v zrkadle frazeológie. Bratislava, Tatran 1990. 224 s.)

V edícii *Čítanie študujúcej mládeže* vydavateľstvo Tatran vyšla začiatkom roka knižka so vzácnym pokladom slovenskej frazeológie. Hoci je frazeologická zložka nášho jazyka v súčasnosti dost' v popredí teoretického záujmu jazykovedcov, moderné slovníkové (knižné) spracovanie tejto stránky lexiky stále chýba. Pravda, ak nerátame školský *Malý frazeologický slovník* E. Šmieškovej z r. 1974, prípadne metodicky orientovanú publikáciu *Frazeológia v škole* z r. 1985 od F. Mika a kol. Knižka *Človek v zrkadle frazeológie* spĺňa práve to, čo dnešný človek v praxi potrebuje: je to bohatá zbierka sviežeho, šťavnatého frazeologického materiálu prehľadne utriedeného podľa významových okruhov a na ľahšiu orientáciu ešte doplnená podrobnejším vecným indexom. Celkom chýbajú výklady jednotlivých frazém, prípadne príklady na ich používanie. Knižka je však určená v prvom rade slovenským používateľom, a tak dané koncepčné poňatie je viac kladom ako záporom, pretože necháva priestor na zachytenie väčšieho množstva frazeologizmov.

Autorky svoju teoretickú rozhl'adenosť v oblasti frazeológie demonštrujú v pomernej rozsiahlosti úvode, kde analyzujú jednotlivé typy frazeologických jednotiek, všímajú si pramene slovenskej frazeológie (vidia ich v ľudovej slovesnosti, v umelej spisbe, v záujmovej činnosti ľudí, vplyve cudzích kultúr) a poukazujú na svojskosť národnej frazeológie. Rozličnosť či svojskosť videnia vecí u príslušníkov jednotlivých národov sa ukazuje napr. v porovnaníach: keď sa niekto do niečoho nerozumie, Slovak o ňom povie, že *(sa) tomu rozumie ako koza petržlenu*, Maďar – ako *sliepka abecede*, Nemeč – ako *kohút znášaniu vajec* alebo *krava nedeli* – a Rus – *vzná sa v tom ako sviňa v pomarančoch*. Pravdaže, vo frazeológii jestvujú aj spoločné obrazné motivácie podmienené vzájomným ovplyvňovaním, geografickou blízkosťou a pod. Autorky ako odborníčky na dejiny nášho jazyka prinášajú v úvodnej stati aj prierez históriou slovenskej frazeológie – od D. Sinapiusa-Horčičku cez A. Bernoláka, J. Ribaya, A. P. Zátureckého, P. Tvrďého až po súčasné lexikografické diela. V slovníku sa využívajú viaceré z týchto prameňov vrátane súčasných výkladových slovníkov. Základom a najvýdatnejším prameňom práce sú však Zátureckého *Slovenské príslovia, porekadlá a úslovia*, kniha, ktorú Slováci môžu právom nazvať zlatou. Je v nej nesmierne frazeologické bohatstvo trepezlivo zhromažďované vyše 30 rokov autorom a jeho predchodcami – štúrovcami, ako aj mnohými ďalšími neskoršími zberateľmi. Tak ako v Zátureckého zbierke aj v knižke K. Habovštiakovej a E. Krošlákovej sa stavia do popredia vecno-tematický zreteľ. Autorky vytvorili celok obsahujúci 225 tzv. sémantických hniezd, ktoré podávajú svojský obraz o človeku. Tento celostný obraz pozostáva zo siedmich kapitol, podávajúcich svedectvá 1. o fyzickom vzhľade človeka, 2. o duševných a charakterových vlastnostiach človeka a o jeho postavení v spoločnosti, 3. o pracovnom profile človeka, 4. o reči človeka, 5. o človekovi v spoločnosti (o jeho správaní, o vzťahoch a konaní ľudí v spoločnosti), 6. o intelektu, zmyslovom vnímaní a psychických stavoch človeka v rozličných životných situáciách, 7. o kolobehu ľudského života od narodenia po smrť.

Sémantické hniezda predstavujú súbor frazeologizmov spojených spoločnou heslovou sémou (napr. o nohách človeka, o málopravnom človeku, o mŕtvom človeku, o vzt'ahu k domovu, k rodine atď.), pričom hniezda obsahujú rad obvyčajne synonymných alebo blízkoznačných frazeologizmov. Ich počet je veľmi rozdielny – podľa toho, ako sa jednotlivé

ľudské vlastnosti a životné okolnosti zrkadlia v jazyku. Kým napr. o optimistickom človeku sa dozvieme iba to, že je to človek, čo sa *díva cez ružové okuliare, všetko vidí ružovo, maľuje svet ružovými farbami*, resp. prečítame si jeho výstižnú charakteristiku *Dobrá myseľ' a veselá viac stojí než zlata veľa*, zatiaľ o chudobnom človeku odraža frazeologické zrkadlo vyše stovky najrozličnejších výpovedí. Podobne bohato je rozvinutá frazeológia aj pri pohľade na hladného a smädneho človeka, resp. vo vzťahu k jedlu a pitiu vôbec.

Zvolený postup usporiadať frazeologický materiál nie v abecednom poradí, ale na sémantickom základe, t. j. podľa vecno-tematických okruhov, prináša so sebou veľa úskalí. Jedným z nich je napr. významová difúznosť mnohých jednotiek. Napr. frazeologizmus *Previedol ho cez lavičku* môže charakterizovať bystrého, prefikáneho človeka, ale v inej situácii môže poukazovať na bezcharakternosť, nestatočnosť človeka a napokon môže označovať spôsob konania človeka, ktorý klame. Viacvýznamovosť frazeologizmov sa premieňa v tom, že isté jednotky sa ocitajú vo viacerých sémantických hniezdach. Príkladom toho je známy frazeologizmus *Medové motýzy mu popod nos (cez ústa) pretváhajú*, ktorý sa jednak uvádza v sémantickom hniezde „zaliečavý, podlizavý človek“ a jednak charakterizuje človeka, ktorý „rečami a sľubmi zavádza“.

Za dobrú myšlienku pokladáme usporiadanie lexikografických sémantických hniezd podľa opozitných významov, pričom, prirodzene, neplatí (a ani nemôže platiť) rovnovážnosť frazeologizmov na oboch póloch čo do počtu. Usporiadanie podľa sémantických pólov zodpovedá prirodzenému spôsobu ľudského myslenia, ktoré často prebieha v protikladoch. Popri stati o úprimnom človeku hneď vzápätí čítame, čo ľudová múdrosť vraví o falošnom, prefikánom človeku; za frazeologizmami o tom, ako človek prisvedča, nasledujú výrazy o nesúhlase, odmietaní atď.

Už sme spomenuli, že výber materiálu knižky *Človek v zrkadle frazeológie* vychádza predovšetkým z ľudovej slovesnosti zachytenej v starších prácach. Zbierku autorky však dopĺňajú aj o ďalšie jednotky, a to z nárečí (najmä oravských) a nevyhýbali sa ani novším frazeologickým jednotkám, ktoré sa ešte iba uplatňujú. Tieto novšie obrazy nemajú v sebe ešte onú silu múdrosti, patinu nadčasovosti ako tie frazeologizmy, čo sme zdedili po predkoch. Premiešanie nového so starým je však šťastné, lebo ukazuje kontinuitu ľudského myslenia, nemeniaci sa postoj k všeobecným hodnotám, k etike, mravnosti, k práci, ku kladným aj negatívnym ľudským vlastnostiam atď. Popri staršom vyjadrení *Pustil si jazyk do mlyna* čítame novšie *Má (hrá) sólo*; popri *Trúsi reči ako koza bobky* je novšie *Ustavične to opakuje*; popri *Svrbí (páli) ho jazyk* je novšie *Chcel by dostať slovo* atď. Za jednotky, ktoré sa azda ešte len formujú na budúce frazeologizmy, možno rátať výrazy ako *To má svoje klady a zápory*, *To zavára kriminálom (basou)*, *Svetlá a tienne (svetlé a tienisté stránky)* atď.

Pri čítaní knižky si nemožno znova a znova neuvedomiť, ako zhodne sa ľudová múdrosť vyslovuje o skutočnostiach, ktoré objavuje aj súčasná veda. Porovnajme napr. najsúčasnější názory na stravovanie, resp. na prístup k jedlu s názormi našich predkov zachovaných v takýchto „smerniciach“: *Keď ti najlepšie chuť, prestaň jesť*. – *Málo máš jesť a piť, ak chceš dlho žiť*. – *Kto mnoho je, málo vie*. – *Kde sa mnoho pije, žerie, tam otvára nemoc dvere*. – *Mierne žitie, dlhé žitie*. – *Pôst nikomu neuškodil*. – *Pôst nikoho neumoril*. – *Od pôstu ešte nikto neumrel*.

Pri posudzovaní knižky sa očakáva pozrieť aj na zápory, nedostatky. Chybičky krásy by sa našli v sprievodných textoch uvádzajúcich jednotlivé kapitoly, príp. sémantické hniezda, napr. „Druhá kapitola, v ktorej sa (zdôraznila M. P.) v zrkadle frazeológie *h o d n o t i a* duševná a charakterové vlastnosti a postavenie človeka v spoločnosti a *v š í m a m e s i* (zdôraznila M. P.), čo sa hovorí . . . Štylisticky rušivo pôsobí stereotypné opakovanie formuly *Všimame si, Ďalej si všimame, A teraz si všimneme* atď. v jednotlivých kapitolách a podkapitolách. Kapitoly sa dostačujúco vyčleňujú uvedením vecného okruhu. – Keďže knižka má jazykovo-kultúrne poslanie, prekáža v nej zaradenie niektorých prvkov tradične odsúvaných zo spisovného jazyka, resp. zaradenie českých prvkov, napr. *Chlap veľký, akoby ho naplácal*, s. 36 (sloveso *naplácat* sa v Česko-slovenskom slovníku prekladá príslušnými

slovenskými ekvivalentmi); *Tára piate cez deviate*, s. 102 (uvádza sa aj slovenský variant *dve na tri*; *Robí v potu tváre*, s. 89 (uvádza sa aj spisovný tvar *v pote*); *Výzerá (byr') k svetu*, *Výzerá (byr') na svet súci*, s. 56, 35 (potenciálny člen frazeologizmu – *sloveso byr'* – je tu proti spisovným konštrukciám). Frazeológ teoretik by azda mohol polemizovať s viacerými otázkami, ako sú napr. spôsoby uvádzania variantov frazeologizmov, niektoré významovo nehomogénne sémantické hniezda, hranice frazeológie atď., ale tie nie sú z hľadiska určenia populárnej príručky relevantné. Autorky chceli prostredníctvom *Človeka v zrkadle frazeológie* predstaviť vzácné národné, kultúrne i jazykové dedičstvo a ponúknuť ho čitateľovi ako prameň na oživenie vlastnej jazykovej kultúry. Niet pochyb, že sa im zámer podaril.

Mária Pisárčiková

Zborník z konferencie o štylistike

(Textika a štylistika. Red. Jozef Mistrík. Bratislava, Univerzita Komenského 1989. 292 s.)

Koncom roka 1989 vyšiel zborník príspevkov z celoštátnej štylistickej konferencie, ktorá sa konala v roku 1986 v Bratislave. Pripravila ju katedra slovenského jazyka Filozofickej fakulty Univerzity Komenského pri príležitosti životného jubilea profesora Jozefa Mistríka. Program konferencie sa tematicky členil na tri oblasti: textika, štylistika, aplikácia výskumov a v takomto poradí sú zoradené aj príspevky v zborníku. Zborník obsahuje 47 príspevkov. Témy sú veľmi rôznorodé. Pre obmedzený rozsah našej recenzie sa sústredíme len na úvodný prejav a na tie príspevky, ktoré nás najviac zaujali.

Úvodný príspevok od Jána S a b o l a *Jazykovedec Jozef Mistrík* je, ako už z názvu vyplýva, venovaný jubilentovi, poprednému slovenskému jazykovedcovi prof. PhDr. Jozefovi Mistríkovi, DrSc., ktorý 2. februára 1986 oslávil 65 rokov. O činnosti J. Mistríka uvažuje autor esejisticky. Hovorí o jeho základnej vedeckovýskumnej orientácii na štylistickú rovinu spisovnej slovenčiny. Zdôrazňuje Mistríkovú vieru, že „kto sa dostane na dno štylistiky, objaví skutočnú lásku“.

Jubilant Jozef M i s t r í k sa vo svojom príspevku zamýšľal nad anatómiou textu, zdôrazňuje, že text je zložitý organizmus, ustavične sa vyvíja, je dynamický a premenlivý.

Koherencii v texte venovala pozornosť Daniela A u g u s t i n s k á. Ako dôvod, prečo si vybrala túto tému, uvádza, že koherencia stojí blízko kohézie, čiastočne sa s ňou prekrýva a aj nesprávne zameňa. Vo všeobecnosti a aj v tomto príspevku sa koherencia chápe ako súvislosť alebo spojitosť, kohézia ako súdržnosť, príľnavosť. Autorka uvádza mnohé príklady koherencie a osobitne zdôrazňuje, že koherencia súvisí aj s mimojazykovými oblasťami. Koherenciou, ale trochu inak, sa zaoberala aj Miroslava S l á d k o v á v príspevku *K niektorým otázkam koherencie francouzského c i s k é h o t e x t u*. Sústredila sa na problematiku zámena a člena.

Slavo O n d r e j o v i č je autorom zaujímavého príspevku *Empatia vo vete a v texte*. Hovorí o tom, že pojmy hľadiska alebo empatie sa rozpracúvajú v literárnej teórii aj v lingvistiky. Autor v príspevku uvádza tvrdenie Onipenka, že lingvisti postupujú od častí k celku, od vety k textu. Zist'ujú napr., že nie všetky slová danej syntaktickej konštrukcie patria k subjektu, t. j. že nie všetky sú spojené s hľadiskom konajúcej osoby. Na inom mieste podľa Chafa pripomína, že schopnosť človeka predstaviť si seba samého ako pozorajúceho sa na svet očami iného človeka ovplyvňuje aj používanie jazyka. S. Ondrejovič tvrdí, že empatii vzhľadom na adresáta sa dáva prednosť pred empatiou k tretej osobe. Empatia v texte je

zvyčajne stabilná. Zmena empatie vedie akoby k parafráze povedaného. Ak sa rozprávanie vedie od osoby účastníka udalosti, nemení sa tak ľahko empatia v texte. Tejto nesporne zaujímavej téme by sa mala venovať pozornosť aj v budúcnosti.

Príspevok Hany H r d l i ě k o v e j *K využití navozovacích jazykových prostředků v dětských textech* sa sústreďí na doslovné opakovanie substantív a používanie synonym. Zistené hodnoty sa získali analýzou žiackych písomných prejavov. Podľa zistení autorky najväčší výskyt má nadväzná a priebežná opakovanie substantíva v téme výpovedí. Zložitejší princíp – rozvíjanie rozštiepenej rémy – má zvyšujúcu sa frekvenciu so stúpajúcim vekom žiakov. S vekom sa zvyšuje aj súdržnosť detských textov. Vo vyšších ročníkoch sa prejavila aj tendencia k pestrosti a výstižnosti vyjadrenia (výskyt synonym, spresňovanie pomocou atribútu). Autorka príspevku správne konštatuje, že žiakov treba viesť k uvedomelému používaniu nadväzovacích prostriedkov. Jej zistenia môžu byť užitočné aj učiteľom.

Eva R í s o v á je autorkou príspevku *Výstavba textu v rozprávkových rozhlasových hrách*. Poukazuje na niektoré špecifiká rozhlasových hier, v ktorých jediným sprostredkovateľom deja je fónický vnem. O rozprávkových hrách hovorí, že je to špecifický dramatický žáner. Najviac sa približuje hrám s epickou štruktúrou, no nevyhýba sa ani lyrickým prvkom. Pri skúmaní textovej výstavby autorka vhodne rozdeľuje rozprávkové rozhlasové hry do niekoľkých skupín. Osobitne venuje pozornosť rozčleneniu textu, autorským poznámkam, monológom, dialógom. Keďže v týchto hrách je základným stavebným prvkom slovo a autor musí celú textovú výstavbu prispôbiť detskému vnímaniu, nečudo, že sú zaujímave práve z jazykovej stránky.

Ján K a ě l a v príspevku *Súčasná jazyková situácia a umelecký štýl* dospel k záveru, že umelecký štýl tvorí pevnú súčasť spisovného jazyka. Ďalej, že spisovný jazyk sa zásadne odlišuje od ostatných existenčných foriem národného jazyka. Toto konštatovanie odporuje tvrdeniu J. Horeckého, ktorý vydeľuje jazyk umeleckej literatúry ako osobitnú zložku národného jazyka s odôvodnením, že „v umeleckej literatúre môže autor používať všetky výrazové prostriedky národného jazyka, teda aj nárečové, slangové, profesionálne, ba i samostatne utvorené.“ J. Kačala vyzdvihuje význam prejavov umeleckého štýlu pre ustavičné obohacovanie celého spisovného jazyka.

Rečnickým štýlom sa zaoberá Ján H o r e c k ý v príspevku *Povaha a miesto rečníckeho štýlu*. Tvrdí, že rečnícky štýl nemá v doterajších úvahách o jazykových štýloch dost' jednoznačne vymedzené miesto. Nepodarilo sa nájsť dost' presvedčivých príznakov. Autorovi sa zdá odôvodnené pochybovať o tom, či rečnícky štýl existuje ako osobitný funkčný, resp. jazykový štýl. Podľa neho výber jazykových prostriedkov v rečníckych prejavoch je daný predovšetkým témou, preto nemožno ukázať špecifické výrazové prostriedky tohto štýlu. Za najvýraznejšiu spoločnú črtu jazyka umeleckej literatúry a jazyka rečníckych prejavov považuje to, že sa oddávna pokladajú za umenie. Príspevok J. Horeckého považujeme za cenný prínos k problematike vymedzenia jazykových štýlov.

Klára B u z á s s y o v á je autorkou príspevku *Tendencia k intelektualizácii a niektoré sémantické a štylistické prostriedky jej uplatnenia*. Za prejav tendencie k intelektualizácii považuje v prvom rade zvyšovanie závažnosti odborného jazyka. Túto tendenciu posilňuje predovšetkým rozvíjanie abstraktnej lexiky. Zaujalo nás, že autorka medzi nimi poukázala na jej súvislosť s determinologizáciou. Intelektualizácia má podľa nej procesualny charakter a je príznakom spisovného jazyka; nechápe ju ako štylistickú hodnotu.

Pútavý je príspevok Míry N á b ě l k o v e j *K synonymii v esejistickom texte A. Matušku*. Autorka upozorňuje na špecifické využívanie synonymie, ktorá je jednou z konštant Matuškovho štýlu.

Osviežujúco pôsobí príspevok Emílie N e m c o v e j *Štylizované postupy v hrách Radošinského náivného divadla*. Poukazuje na to, že jazyková komika vytváraná svojiským využitím jazykových prostriedkov je jedným z najvýraznejších charakteristických znakov hier. S. Štepkou. Primárnym charakterizačným prvkom vo všetkých hrách je kombinovanie štýlovo nesúrodých prvkov vo výpovediach postáv.

Na konferencii sa značná pozornosť venovala problematike dialógu. Máme na mysli príspevky A. Macurovej, O. Müllerovej a Z. Rejmankovej. A. M a c u r o v á je autorkou príspevku *Ke komunikačnému ustrojeniu textu, zvlášť k problémom dialógu*, kde vydelí uje dve hlavné tendencie: a) prirodzený dialóg sa chápe ako model pre literárny dialóg a ten ako jeho zachytenie; b) charakteristiky literárneho dialógu sa prenášajú na hovorený dialóg. Niektoré témy sa týkali hovoreného štýlu, publicistického a administratívneho štýlu. Hovorilo sa o slohových postupoch, ako aj o vyučovaní slohu. Boli tu úvahy o štýle, od jazykovednej štylistiky až ku štylistike ľudskej činnosti. Zaujímavá bola téma paronymie v štylistike, najmä rečové (kontextové) paronymá. Nezabudlo sa ani na zvukovú štylistiku a štylistiku zvuku, na postavenie termínu v odbornom texte, na problémy spojené s prekladom.

Z príspevkov vidieť prudký vzostup záujmu slovenských jazykovedcov o štylistiku. V zborníku sa naznačujú problémy, ktoré budú pravdepodobne stáť v centre pozornosti jazykovedcov v najbližšej budúcnosti.

Petra Stražovcová

SPYTOVALI STE SA

Hovorca. – F. Veselý z Trenčianskych Teplíc: Zaujmite, prosím, stanovisko k výrazu *tláčový poradca* (napr. vlády, Bieleho domu), za ktorý majú Česi priliehavý a stručný výraz *mluvčí*. V slovenskom zahraničnom vysielaní v danom význame používajú termín *hovorca*. Myslí si (a zároveň navrhujem), že by ste mali termín *hovorca* vnieť do života najmä v žurnalistickej terminológii.

Podnet z listu F. Veselého uverejňujeme s niekoľkomesačným oneskorením. Stalo sa, že nadhodený problém sám vyriešil dejinný vývin. Naša vlašajšia písomná odpoveď pisateľovi listu bola súhlasná: stotožňovali sme sa s názorom, že namiesto viacerých (skoro vždy viac-slovných) ekvivalentov českého slova *mluvčí* je v slovenčine vhodný a aj výstižný slovenský výraz *hovorca*. Toto slovo navyše už aj dlhší čas žilo v publicistike zahraničných Slovákov, ktorí ho očividne utvorili nie ako preklad českého slova *mluvčí*, ale ako prirodzený, doslovný ekvivalent anglického slova *spokesman*, príp. nemeckého výrazu *der Sprecher*; so slovesom *hovorit* je napokon spätý aj francúzsky výraz *porte-parole* (zástupca, tlmočník mienky niekoho). Ako sme uviedli, slovo *hovorca* vlastne v slovenčine už žije dlho, no doteraz iba za hranicami Slovenska. Jeho všeobecnému prijatiu nebránili jazykové dôvody, ale čisto politické, keďže akýkoľvek bližší vzťah k slovenskej emigrácii, a najmä k jej rozhlasovej publicistike sa pohyboval buď v oblasti tabu alebo v oblasti krajného odmietania. Ak tieto nezjazykové prekážky padli, niet dôvodu, aby sa v slovenčine plne nevyužívalo slovo *hovorca*, ktoré je zo slovo tvornej stránky utvorené celkom pravidelne príponou *-ca* ako názov osoby vykonávajúcej istú činnosť vyjadrenú substantívom. Do tejto slovo tvornej skupiny patria slová ako *žalobca*, *obhajca*, *odporca*, *výrobca*, *odhadca*, *nákupca* atď. Sémanticky mu je blízke zložené slovo *spravodajca*. Prechýlenou ženskou podobou slova *hovorca* je tvar *hovorkyňa*.

„Oficiálnym“ vstupom slova *hovorca* do slovenčiny sa, pravdaže, nerušia doterajšie zaužívané výrazy ako *tlmočník*, *zástupca*, *predstavitel* či *tláčový tajomník*, *tláčový poradca*. Tieto lexikálne prostriedky v konkrétnej situácii aj doteraz dobre plnili svoju funkciu. Slovo *hovorca* má však oproti nim tú výhodu, že je vhodným výrazom na označenie všetkých týchto funkcií, lebo má všeobecný význam, ktorý možno interpretovať ako „ten, kto hovorí za niekoho, za istú skupinu a jej vec“. Ak ho teda publicistika a diplomacia prijme aj na Slo-

vensku, bude to len obohatenie výrazových prostriedkov slovenčiny. V každom prípade ide o zaujímavý doklad toho, ako slovenčina za hranicami našej vlasti nielenže plnohodnotne žije, ale je schopná aj tvorivo sa rozvíjať a prispievať tak do spoločného rečového fondu.

Mária Pisárčiková

Odtajniť. – S. L. z Bratislavy nám napísala: „V súčasnosti sa dost' hovorí o zverejňovaní donedávna utajovaných, verejnosti neprístupných informácií. V tejto súvislosti som sa viackrát stretla s výrazmi *odtajniť*, resp. *odtajnenie*, napr. v spojeniach *odtajniť filmy*, *odtajnenie rozpočtu*. Aký je Váš názor na tieto slová?”

Slovo *odtajniť* patrí medzi tie nové slová, ktoré sa do slovnej zásoby slovenčiny dostali v súvisi so zmenenou spoločenskou a politickou situáciou. Hoci toto slovo pôsobí trochu nezvyčajne, neznamená to, že ide o zle utvorený alebo významovo neprieťažný výraz: z jazykovej i vecnej stránky je v poriadku. Zarád'uje sa do pomerne veľkej skupiny slovíec utvorených pomocou predpony *od-*. V rámci slovíec s touto predponou sa vyčleňujú tri podskupiny. Prvú podskupinu tvoria slovesá s významom „zbaviť nejakej veci“, napr. *odfarbiť*, *odmaskovať*, *odstopkovať*, *odvápnit'*. Do druhej skupiny patria slovesá s významom „zbaviť nejakej veci“, ktoré sú však zdanlivo utvorené cez adjektívum, napr. *odvodniť*, *odkôrnit'*. A napokon do tretej skupiny slovíec s predponou *od-* sa zarád'ujú slovesá s významom „zbaviť niečoho typického, čo sa dá vyjadriť prídavným menom“: *odnárodnit'* - zbaviť národného, nie národa, *odštátnit'* - odobrať charakter štátneho, *odtajniť* - zbaviť toho, čo sa označuje ako tajné, čo sa zatajovalo.

Zhŕňame: slovo *odtajniť* s významom „zbaviť tajnosti, zatajovania, sprístupniť širokej verejnosti“ je dobre utvorené a významovo prieťažné. Výstižne sa ním označuje to, čo sa sprístupňuje verejnosti, čo sa predtým pred ňou zámerne zatajovalo.

Katarína Hegerová

Ks

KULTÚRA SLOVA, časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV. Ročník 24, 1990, č. 6. VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. Hlavný redaktor PhDr. Ján Kačala, DrSc., člen korešpondent SAV a ČSAV. Grafická úprava Oto Takáč. Technická redaktorka Jarmila Macherová. Vychádza desaťkrát ročne. Ročné predplatné Kčs 30 —, jednotlivé čísla Kčs 3 —. Rozširuje, objednávky a predplatné prijíma PNS — ÚED Bratislava, ale aj každá pošta a doručovateľ. Objednávky do zahraničia vybavuje PNS — Ústredná expedícia a dovoz tlače, nám. Slobody 6, 817 59 Bratislava. Vytlačili TSNP Martin, závod Ružomberok v júli 1990. Rukopis odovzdaný do tlače 19. 3. 1990. Registr. zn. F-7050.

KUL
TURA
SLOVA

Distributed in the Socialist countries by SLOVART Ltd., nám. Slobody 6, 817 64 Bratislava, Czechoslovakia. For all other countries distribution rights are held by KUBON and SAGNER, Inhaber Otto Sagner, Postfach 34 01 08, D-8000 München 34, West Germany.

© VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1990

Cena Kčs 3,—